

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

EXCERPTUM EX CLASSIS I, VOL. I5

MAGYARORSZÁG ÉS
A RÓMAI SZENTSZÉK
II.

Vatikáni magyar kutatások a 21. században

Szerkesztette

TUSOR PÉTER, SZOVÁK KORNÉL
FEDELES TAMÁS

BUDAPEST ♦ RÓMA

2017

5. Lakatos Bálint előadása (Pécs, 2016. augusztus 23.)

ORDO REGUM

Precedencialisták a pápai udvarban és a magyar király rangja a középkor végén¹

1504. június 5-én, Úrnapja vigíliáján a Rómába érkező, és a – mintegy fél éve megválasztott – II. Gyula pápát köszöntő angol hódoló követség, illetve francia kollégáik között vita támadt, hogy konzisztórium fogadásuk során melyikük számít rangban előkelőbbnek. A vita kapcsán az akkori pápai ceremóniamesterek azaz szertartásmesterek (*magistri caeremoniarum*) egyike, Paride de Grassi (latinosan Paris de Grassis) egy rangsorrendet, precedencialistát állított össze a keresztény uralkodókról, amelynek élén a császár és meg nem koronázott utódja, a római király állt, utána a francia, majd egyebek mellett a spanyol, angol és nápolyi királyok következtek.

A diplomáciatörténeti szakmunkák rendszerint ehhez az eseményhez és Grassi nevéhez kötik a listát, de a hangsúlyt inkább a későbbi diplomáciai fejlődésre helyezik, amelynek ez a többségük által alkalminak tartott rangsor az előzményét jelenti.² WILLIAM ROOSEN például rámutat, hogy az 1504. évi precedencialista abból a szempontból jelentős, hogy egyrészt ez a reformáció előtti utolsó egységes, a nyugati kereszténység, a *Respublica Christiana* egészét átfogó, tehát összeurópai szabályozás, amely történeti hagyományon alapul, másrészt a kora újkori diplomá-

¹ Készült a Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievisztikai Kutatócsoportban. A tanulmány elkészítéséhez szükséges római kutatásokat a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj segítségével 2011 decemberében és 2012 decemberében végeztem a *Biblioteca Apostolica Vaticana*-ban. Az utóbbi alkalmával készített kutatási jelentésem szövegére is támaszkodtam a tanulmány írásakor. Ez online két helyen is hozzáférhető: <http://docplayer.hu/620331-Lakatos-balint-peter.html> és <http://www.balassintezet.hu/attachments/article/827/LakatosBalint.pdf> (A látogatások ideje: 2016. 09. 10.), 10., 6–9.

² Például lásd M.A.R. DE MAULDE-LA-CLAVIÈRE, *La diplomatie au temps de Machiavel II*, Paris 1893, 283–287; DONALD E. QUELLER, *The Office of Ambassador in the Middle Age*, Princeton 1967, 202; MATTHEW S. ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy. 1450–1919*, London–New York 1993, 18; MARIA ANTONIETTA VISCEGLIA, *Il cerimoniale come linguaggio politico. Su alcuni conflitti di precedenza alla corte di Roma tra Cinquecento e Seicento*, Cérémonial et rituel à Rome (XVIe–XIXe siècle) (Collection de l'École Française de Rome 231; éd. par Catherine Brice–Maria Antonietta Visceglia), Rome 1997, 117–176, 126; UŐ, *La città rituale. Roma e le sue cerimonie in età moderna*, Roma 2002, 125; a magyar szakirodalomból például USTOR ENDRE, *A diplomáciai kapcsolatok joga*, Budapest 1965, 192.

ciai rendszert határozza meg: ehhez viszonyítják majd a változásokat.³ Valóban, a precedencialista a kora újkori diplomáciai kapcsolatok, legalábbis a katolikus államok közötti, méginkább a pápasággal fenntartott kapcsolatok legfontosabb szabályozásává nőtte ki magát. Például a 16. század második felében, V. Károly császár lemondása (1556) után az addig császári minőségben a ranglista élén álló, de ezután a negyedik helyre visszakerülő spanyol király követei elkeseredett és sikertelen harcot folytattak a pápai udvarban azért, hogy az előttük lévő franciák helyét megszerezhessék.⁴

A rangsor abból a szempontból is vizsgálatra érdemes, hogy középmezőnyében a magyar király is szerepel, mégpedig a kilencedik helyen: egyebek mellett a francia, spanyol, portugál, angol, nápolyi és skót király után, de a navarrai, ciprusi, cseh, lengyel és dán királyok, továbbá értelemszerűen a hercegek (köztük a birodalmi választófejedelmek) előtt. De tükrözi-e, érzékelteti-e ez a besorolás a magyar uralkodó valós európai súlyát, tekintélyét?⁵ Ahhoz, hogy a kérdést megválaszolhassuk, a lista eredetét, keletkezési körülményeit szükséges tisztázni, és alkalmazásának módját kell megvizsgálni. Mégpedig a vonatkozó vatikáni források alapján, annál is inkább, mivel a szakirodalomban a precedencialistát legtöbbször csupán korábbi munkák alapján említik és csak tartalmilag ismertetik.

Bár a témához kapcsolódó, alább bemutatandó források egyes kéziratait 2011-ben és 2012-ben magam is tanulmányozhattam a vatikáni könyvtárban, de akkor a lista eredetének tisztázásával elakadtam. Azóta viszont megjelent PHILIPP STENZIG disszertációja a követek kúriai fogadásának ceremóniájáról.⁶ Ennek a témát tágabb összefüggéseiben vizsgáló munkának a filológiai eredményeire sokban támaszkodom az alábbiakban, de azokat továbbgondolva saját szempontjaimmal bővitem ki.

³ WILLIAM ROOSEN, *Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach*, *The Journal of Modern History* 52 (1980) 452–476, 460–461.

⁴ MICHAEL J. LEVIN, *A New World Order: The Spanish Campaign for Precedence in Early Modern Europe*, *Journal of Early Modern History* 6 (2002) 233–264; KELLNER ANIKÓ, *A tökéletes követ – elmélet és gyakorlat a kora újkori politikai kultúra tükrében*, *Korall* 23 (2006. március) 86–115.

⁵ Igenlő választ ad HERCZEG GÉZA, *Magyarország külpolitikája 896–1919*, Budapest 1987, 91.

⁶ PHILIPP STENZIG, *Botschafterzeremoniell am Papsthof der Renaissance. Der Tractatus de oratoribus des Paris de Grassi. Edition und Kommentar I–II* (Tradition – Reform – Innovation. Studien zur Modernität des Mittelalters 17), Frankfurt am Main 2013. A kétkötetes munka oldalszámozása folytatólagos, az alább hivatkozott oldalak túlnyomórészt az 1. kötetben található. Köszönöm ANTONÍN KALOUS barátomnak, hogy 2015 őszén, amikor egyidejűleg kutattunk a vatikáni levéltárban, a kötetre felhívta a figyelmemet, továbbá köszönöm BÁRÁNY ZSÓFIÁNAK, hogy a könyv beszerzésében segített. – STENZIG a precedencialista kutatásában JÖRG BÖLLING e tanulmányát is felhasználta: *Causa differentiae. Rang- und Präzedenzregelungen für Fürsten, Herzöge und Gesandte im vortridentinischen Papstzeremoniell*, Rom und das Reich vor der Reformation (Tradition – Reform – Innovation. Studien zur Modernität des Mittelalters 7; hg. v. Nikolaus Staubach), Frankfurt am Main 2004, 147–196. Ez azonban csak egyes rangvita-eseteket és a rangsorolás elveit tárgyalja.

I. A KÖVETEK FOGADÁSÁRÓL
ÉS A SZERTARTÁSMESTERSÉGRŐL

A középkori pápai udvarban a követek fogadását a 13. század végétől dokumentálhatóan alapvetően három fő mozzanat alkotta: egyrészt a küldöttség fogadása a város (Avignon, illetve Róma) előtt (ennek neve *occursus* vagy *obviatio*, tehát elébe mentek az érkezőnek), másrészt ennek folytatásaként a városba való bevonulás ünnepélyes kísérettel (*ingressus*), harmadrészt a nyilvános konzisztóriumra, a pápa színe elé való bevezetés. E forma az új, pontosabban leendő bíborosok fogadását és konzisztóriumba való bevezetését követte: a bíborosok mintájára a pápát személyesen felkereső uralkodókat, majd ennek alapján az uruk képében megjelenő követeket is így fogadták.⁷

Az ünnepélyes fogadás megszervezéséért, a díszkíséret összeállításáért és a konzisztóriummi bevezetésért a 14–15. század fordulóján a pápai kamarások egyike felelt.⁸ A külkapcsolatok sűrűbbé válásával párhuzamosan ebből alakult ki és formálódott a pápai szertartásmesterek vagy ceremóniamesterek tisztsége és feladatköre, akik a pápai udvar összes liturgikus szertartásának, illetve minden más udvari protokolláris eseményének a megszervezéséért és lebonyolításáért is feleltek. A 15. század végétől ketten, később hárman, majd testületté szerveződve még többen voltak: egy rangidős (a 16. században *praefectus officii caerimoniarum* néven is szerepel), és fiatalabb beosztottjai, akik közül az egyik általában az idősebbik leköszönésével rangidőssé lépett elő és a mellé kinevezett kollégáit tanította be, így is biztosítva a szertartásrend töretlenségét.⁹

⁷ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 12, 14–27, 34–40, 43, 44–48, 50–52. Munkája bevezető fejezetében leginkább MARC DYKMANS monumentális négykötetes monográfiájára támaszkodik: *Le cérémonial papal de la fin du moyen âge à la renaissance. I: Le cérémonial papal du XIIIe siècle. II: De Rome en Avignon ou le cérémonial de Jacques Stefaneschi. III: Les textes avignonnais jusqu'à la fin du grand schisme d'Occident. IV: Le retour à Rome ou le cérémonial du patriarche Pierre Ameil* (Bibliothèque de l'Institut Belge de Rome 24–27), Bruxelles–Rome 1977–1985. Lásd még BÖLLING, *Causa differentiae*, 153–154.

⁸ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 25–27; DYKMANS, *Le cérémonial papal*, III, Rome 1983, 333–334 alapján.

⁹ A szertartásmesterek tevékenységére mindmáig a legjobb összefoglaló: M.G. CONSTANT, *Les maîtres de cérémonies du XVIe siècle. Leurs diaries*, Mélanges d'Archéologie et d'Histoire 23 (1903) 161–229 (1. közl.), 319–343 (2. közl.). Adatai (uo., 164, 227, 237, 333.), illetve a *California State University* honlapján található összeállítás (https://www.csun.edu/~bcfl004/Masters_Ceremonies.html; a látogatás ideje: 2016. 09. 10.) alapján a szertartásmesterek (működésük körülbelüli időkörével) a 16. század végéig a következők: Agostino Patrizi Piccolomini (1484–1488 ♀); Johannes Burckard (1484–1506 ♀), Antonio Rebioli (Burckard kollégája; 1498 előtt); Bernardo Putteri (vagy Gutteri, Burckard kollégája; 1498–1504); Paride de Grassi (1504–1528 ♀); Balthasar Nicolai da Viterbo (Grassi kollégája; 1506–1518); Biagio Martinelli da Cesena (1518–1540); Hippolito Morbiolo (supranumerarius beosztott; Grassi unokaöccse; 1521/1523); Onofrio Pontano (Martinelli beosztottja; 1528–1539/1540); Giovanni Francesco Firmano da Macerata (előbb Martinelli beosztottja, majd 1540-től rangidős; 1529–1565); Ludovico Branca (1548–1565); Nicola Farneani (1548–1585); Cornelio Firmano (Ludovico Branca nagybátyja; 1565–1572); Francesco Mucanzio (Martinelli unokaöccse; 1572–1590); Paolo Alaleone de Branca (Ludovico Branca unokaöccse; 1582–1638); Giovanni Paolo Mucanzio (Francesco Mucanzio testvére; 1590–1650). Vö. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 137.

E szertartásrend, illetve a római Kúria ceremóniális gyakorlata a szertartás-mesteri írásos „dokumentáció” késő középkori fejlődésével a 15. század végétől válik részleteiben egyre jobban tanulmányozhatóvá. Az elméleti kereteket, a szabály-rendszert és a szertartásokat általánosságban szertartáskönyvek azaz ceremóniálék írják le, míg az egyes szertartásmesterek naplókat, diáriumokat vezettek, amelyek a hivatali idejük alatti szertartásokat és ünnepségeket örökítik meg időrendben, ekként a pápai udvar hivatalos eseményeinek elsőrangú forrásai. Mindkét forrástípusnak megvannak a maga előzményei. Bár BERNHARD SCHIMMELPFENNIG, illetve MARC DYKMANS kutatásai szerint a különböző szertartásokat leíró hosszabb-rövidebb szertartásgyűjtemények, illetve szertartáskommentárok már az avignoni időszakban is készültek,¹⁰ de a középkori gyakorlatot összefoglalóan és részletesen a sienai származású Agostino Patrizi Piccolomini szertartásmester 1488-ban befejezett *Ceremoniale Romane Curie* című normatív, az egyes eseteket magyarázó munkája mutatja be, a műfaj mintegy megkoronázásaként.¹¹ E ceremóniálé DYKMANS kommentált kritikai kiadásában tanulmányozható.¹²

A szertartásmesteri naplók közül François de Conzié pápai kamarásnak a 15. század elejéről fennmaradt egy naplótöredéke, amely az 1406 márciusa és 1407 májusa közötti időszakot öleli fel. Mivel Conzié látta el több pápa szolgálatában 1431-ig a szertartásmesterinek nevezhető feladatokat, naplója is ennek tekinthető.¹³ Rendszeresen azonban Agostino Patrizi Piccolomini fiatalabb kollégája, az elzászi származású Johannes Burckard kezdett el szertartásmesteri naplót vezetni 1484-től. Naplói (összefoglaló címük *Liber notarum*) egészen haláláig, 1506-ig tartanak, és több kiadásban, illetve fordításban is hozzáférhetőek.¹⁴ Utódjai már mind

¹⁰ BERNHARD SCHIMMELPFENNIG, *Die Zeremonienbücher der römischen Kurie im Mittelalter* (BDHIR 60), Tübingen 1973; DYKMANS, *Le cérémonial papal*, II, Rome 1981, 133–153.

¹¹ Az előmunkálatokról, szerkesztésről és kiadásról összefoglalóan: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 32–54.

¹² MARC DYKMANS, *L'oeuvre de Patrizi Piccolomini ou le cérémonial papal de la première Renaissance I–II* (ST 293–294), Città del Vaticano 1980–1982.

¹³ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 22, 27–30. (Kiadása: DYKMANS, *Le cérémonial papal*, III, 356–408.)

¹⁴ *Johannis Burckardi ... Diarium Innocentii VIII complectens Alexandri VI, Pii III et Iulii II tempora* (Storia e monumenti della storia d'Italia), a cura di ACHILLE GENNARELLI, Firenze 1854; *Johannis Burckardi Argentinensis capelle pontificie sacrorum rituum magistri Diarium sive rerum urbanarum commentarii annorum 1483–1506*, éd. par LOUIS THUASNE, I–III, Paris 1883–1885 (elavult és hiányos szövegkiadás); *Johannis Burckardi Liber Notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI*, a cura di ENRICO CELANI, I–II (Rerum Italicarum Scriptores, nuova edizione 32/1), Città di Castello 1906–1913, a mutatók folytatatólagos oldalszámozással: *Indice alfabetico*, a cura di MARIA GIANI ZACCHARINI, Bologna 1940–1942. Ez a mértékadó kritikai kiadás, amelyre a továbbiakban „Burckard: Diarium (ed. CELANI), kötetszám, oldalszám” formában hivatkozom. Fordítások (válogatás): LUDWIG GEIGER (Hg.), *Alexander VI. und sein Hof. Nach dem Tagebuch seines Zeremonienmeisters Burckardus*, 12. Aufl., Stuttgart 1922; MARTIN MÜLLER (Hg.), *Kirchenfürsten und Intriganten. Ungewöhnliche Hofnachrichten aus dem Tagebuch des Johannes Burckardus, päpstlichen Zeremonienmeisters bei Alexander VI. Borgia*, Zürich 1985; *Giovanni Burcardo: Alla corte di cinque papi. Diario 1483–1506*, traduzione ed a cura di LUCA BIANCHI, Milano 1988.

hivatalból vezettek ilyen, így a naplók sora folyamatos egészen a 19. század végéig.¹⁵ E naplók nem a nyilvánosságnak, hanem belső, dokumentatív céllal, a kollégák és utódok munkájának megkönnyítésére, az egyes esetek tanulságainak későbbi felhasználhatósága miatt készültek. Ennek megfelelően mindmáig nagyobb részben a Vatikánban – a *Biblioteca Apostolica Vaticana* kéziratgyűjteményében, illetve az Apostoli Szertartásmesteri Hivatal levéltára, az *Archivio dell'Ufficio delle celebrazioni liturgiche del Sommo Pontefice* (ACP) állományában – találhatóak, a néhány autográf példány mellett sok egykorú és későbbi másolatban.¹⁶

A középkor végi ceremoniális gyakorlat írásbeli rögzítését Burckard bolognai származású utódja, Paride de Grassi († 1528) tevékenysége tetőzte be. Ő 1504-ben került hivatalba, majd riválisa és gyűlölt kollégája, Burckard halála után, 1506-tól rangidős szertartásmesterré lépett elő.¹⁷ Grassi egyrészt folyamatosan vezette saját naplóit, másrészt Patrizi Piccolomini ceremoniálját meghaladva a szertartások „tudományos” rendszerezésének, pontosításának és részletes szabályozásának céljából több különböző, rövidebb-hosszabb terjedelmű, kéziratban maradt traktátust is írt, például a püspökszentelésről (*Tractatus de consecratione electorum in episcopis*), a bíborosok kreációjáról (*Tractatus de creatione cardinalium*) vagy a kúriai temetési szertartásokról (*Tractatus de funeribus et exequiis in Romana curia peragendis*).¹⁸ E traktátusok egyike a követek kúriai fogadását taglalja, és kifejezetten abból a célból készült, hogy a kérdéskör minden részletét ismertetve segítséget nyújtson a későbbi ceremóniamestereknek. A *Tractatus de oratoribus* 1508/1509-ben íródott két-három utólagos, 1509-ben és 1516-ban hozzátoldott kiegészítéssel.¹⁹ A valamivel több, mint 160 folió terjedelmű kézirat a pápai udvarba érkező követeknek a Városba való bevonulásától első fogadásuk előkészítésén, megszervezésén és lebonyolításán, a konzisztóriumokon és pápai miséken való szereplésükön át egészen távozásukig veszi számba a ceremónia szempontjából lényeges mozzanatokat. E munka kritikai kiadása PHILIPP STENZIG fentebb idézett munkájában található; a szövegkiadáshoz bőséges kommentár is járul.²⁰

¹⁵ CONSTANT, *Les maîtres de cérémonies*, 333–334. (1872-ig sorolja fel). A 16. sz. végén egy részük olasz nyelvű: VISCEGLIA, *Il cerimoniale*, 124, 24. j.

¹⁶ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 134–137.

¹⁷ Grassi részletes életrajza (részben DYRMANS alapján): STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 54–57. Viszonya Burckardhoz: uo., 68–70.

¹⁸ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 57–61. A bíborosok kreációjáról szóló traktátusa eredetileg a naplója első kötetében található, így keletkezése 1505 decemberére tehető: uo., 144. Grassi saját szerepfelfogásáról: uo., 61–65.

¹⁹ Eredeti, autográf példánya: BAV Vaticani Latini, 12 270. (korábban ASV Miscellanea, Armadio XII, vol. 18). Vö. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 131–133.

²⁰ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 155–162. (a mű fejezetbeosztása, tartalomjegyzéke); 163–308. (szövegkiadás); 309–835. (kommentár; ennek fele a második kötetben). A továbbiakban a mű szövegére e kiadás szerint hivatkozom, „Grassi: *Tractatus*, caputszám (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, oldalszám)” formában. Ha a *Tractatus* autográf példányára (BAV Vat. Lat., vol. 12 270) történik a hivatkozás, akkor a *caputszám* után e kézirat *folioszámát* is feltüntettem.

Grassi traktátusában jól tükröződik a kora újkori fejlődést megelőlegező, de a késő középkori felfogásra is jellemző megközelítés: a pápai udvari ceremóniális jogszokás – abban az értelemben, hogy a szertartások rendje, közöttük a követek fogadása is, az adott eseményt szabályozó előírásokon és a korábbi, a szertartásmesteri naplókban rögzített precedensértékű eseteken nyugszik. A ceremóniát a hierarchia, a rangviszonyok térbeli megjelenítése teszi fontossá. Ebből következik, hogy a rangsorolás nem öncélú: egy adott hely az adott személy tekintélyét mutatja.²¹ Az udvari reprezentáció könyvtárnyi irodalmát ehelyütt szándékosan nem idézve le-
szögezhetjük, hogy bár más európai udvarokban is vannak rangsorok, de a pápaság nem egyszerűen egy ezek közül: mint univerzális hatalom az összes keresztény követséggel kellett, hogy számoljon, és ceremóniális gyakorlata ezek számára többé vagy kevésbé mintát jelentett.²² Az egyes uralkodók – így a mindenkori magyar király – számára is lényeges volt, hogy ebben az egész kereszténységet megjelenítő pápai udvarban „pozicionálja magát”.²³

A pápai Kúriában még 1500 körül is elvileg nem az állandó, rezidens követeket tekintették „valódi” követeknek (*oratores*) – az uruk érdekében eljáró, azokat képviselő és állandóan Rómában lakó követek rangjuk szerint csak ügyvivők, prokurátorok (*procuratores*) –, hanem csak a hódoló követségeket (*legationes oboedientiae*), amelyeket minden új egyházfő megválasztása után az egyes keresztény uralkodók küldtek, hogy hódolatukat kifejezve biztosítsák az új pápát hűségükről és engedelmességükről.²⁴ A hódolás ténye egyébként a nagy nyugati egyházszakadás (1378–1417) idején, illetve az utána következő időszakban számított lényeges politikai kérdésnek.²⁵ E hódolás azaz hivatalos elismerés csak az Apostoli Szentszék uralma alá nem tartozó, szabad (későbbi, újkori fogalommal élve: szuverén) keresztény uralkodók, fejedelmek és közösségek (köztársaságok) részéről volt szükséges (a birodalmi választófejedelmek viszont a császári hatalomhoz illeszkedően mégis külön követküldésre voltak jogosultak).²⁶ Ünnepeyes fogadtatás, dísz-

²¹ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 70–75, 82; ROOSEN, *Early Modern*, 457–458, 473; VISCEGLIA, *Il cerimoniale*, 168. Elméleti háttérrel: ANDRÉ KRISCHER, *Souveränität als sozialer Status: Zur Funktion des diplomatischen Zeremoniells in der Frühen Neuzeit*, *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit* (Archiv für österreichische Geschichte 141 – Veröffentlichungen zur Iranistik 52; hg. v. Ralph Kauz–Giorgio Rota–Jan Paul Niederkorn), Wien 2009, 1–32, 4–10.

²² VISCEGLIA, *Il cerimoniale*, 125–126. Ellenkező véleményt fogalmaz meg JOHANNES HELMRATH, *Rangstreite auf Generalkonzilien des 15. Jahrhunderts als Verfahren*, *Vormoderne politische Verfahren* (Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 25; hg. v. Barbara Stollberg-Rilinger), Berlin 2001, 139–173, 147.

²³ Vö. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 13, 73–74.

²⁴ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 12, vö. még 36–38, 84, 87.

²⁵ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 13, 22.

²⁶ Grassi: *Tractatus*, cap. 4. „*Qui sunt oratores in Romana Curia*” (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 174–176); a választófejedelmekről: cap. 72. „*De electoribus Imperii et locis oratorum suorum...*” (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 277–279). A korra jellemző, hogy a szuverenitás fogalmának hasz-

kíséret és nyilvános konzisztórium szereplés a vatikáni palotában található *Sala Regia*-ban (késő középkori nevén az *aula magna* vagy *aula prima* helyiségében; a hercegi követeknek a *Sala Ducalé*-ben azaz az egybenyíló *aula secunda* és *aula tertia* termekben), illetve a pápai kápolnában való megjelenés joga csak e hódoló követségeknek járt – elvileg.²⁷ A gyakorlatban azonban már az 1470-es évek, IV. Sixtus uralkodása óta az állandó követekre is ugyanúgy alkalmazták.²⁸

Az precedencialista egész kérdésköre tehát a 15. századi–16. század eleji, még a reformáció előtti viszonyok között értelmezhető leginkább: még nem általánosan elterjedt az állandó követségek rendszere; a pápának mint a kereszténység fejének, spirituális vezetőjének a státusza még nem megkérdőjelezett; a követek fogadását pedig Rómában mint a nyugati keresztény világnak az „avignoni fogság” után visszanyert középpontjában, „atyai házában”, azon belül is a vatikáni pápai palotában jelenítik meg.²⁹

2. PRECEDENCIALISTA HELYETT: PRECEDENCIALISTÁK

Az úgynevezett 1504. évi követi rangsor általánosan ismert és a szakirodalomban szelvében-hosszában emlegetett lejegyzése valóban Paride de Grassi legelső szertartásmesteri naplójában szerepel. De ha keletkezési körülményeinek nyomába eredünk, hamar kiderül, hogy a kérdés sokkal bonyolultabb. Ugyanis a listának összesen legalább öt különböző változata létezik. Az alábbiakban e változatokat (amelyeket az *A–E* betűkkel jelölök) mutatom be filológiai részletességgel, megkísérelve egymáshoz való viszonyuk megállapítását.

A változat. Ez a közismert variáns: mint már szó volt róla, Grassi szertartásmesteri naplójának első kötetében szerepel az 1504 Úrnapjának vigíliáján a francia és az angol követségek között a konzisztóriumon támadt rangvita leírásához kapcsolódóan.³⁰ A lista két részből áll: *Ordo regum* címmel a királyokat, majd *Ordo ducum* cím alatt a hercegeket (fejedelmeket) sorolja fel, sőt a naplóbejegyzésben az akkori bíborosok felsorolásával is folytatódik.³¹ Jellemzője, hogy az egyes királysá-

nálata nélkül a szertartásmesteri naplók is, Grassi traktátusa is országnevek szerint emlegetik a követeket, miközben uralkodók követeire gondolnak, vö. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 87.

²⁷ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 12–13, 41, 48–49, 52, 89.

²⁸ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 49, 87–88.

²⁹ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 72–73, 89–90, 97; vö. HELMRATH, *Rangstreite*, 139.

³⁰ A naplónak egy 16. századi másolati példányát tanulmányoztam: BAV Chigiani, vol. L I. 17, fol. 8v: „*In vigilia Corporis Christi. Ingressus oratori regis Angliae et obedientia parata per illum in publico consistorio...*” (A rangvita leírása a 117v oldalon szerepel; utána a 12r–13r oldalon következik a lista.)

³¹ Ez utóbbi listák nem tartoznak szorosan tárgyunkhoz, mivel aktualizált segédletek, a bíborosok nevét és címtemplomát/egyházmegyéjét is tartalmazzák, és többször is megtalálhatók a naplóban: az 1504. júniusi állapotnak megfelelően (BAV Vat. Lat., vol. 12 270, fol. 117v, 118v–119r; uo., a pátriár-

gokkal és hercegségekkel külön számol (ha ezek között perszónalunió állt fenn, akkor az adott uralkodó követeit nyilván uruk rangosabb címe szerint fogadták). De a szakirodalomban megjelenő ismertetésekhez képest a képletet bonyolítja, hogy bizonyos szereplőket a precedencialista egyenrangúnak, illetve rangvita szereplőinek tekint, erre utalnak a *discors*, illetve *inter se discordes* kifejezések. A lista Grassi naplójának eredeti, autográf példányában (BAV Vat. lat. 4739),³² és ezek másolataiban egyaránt szerepel,³³ továbbá teljesen azonos formában megtalálható a *Tractatus de oratoribus* 47. fejezetében is (már a bíborosok felsorolása nélkül),³⁴ valamint egy STENZIG által feltárt 16. század végi ceremonális kolligátumkódexben (BAV Ottob. lat. 2366).³⁵ A királyokat és a hercegeket felsoroló rész a következő:³⁶

*Ordo regum Christianorum*³⁷

Imperator Caesar, Rex Romanorum, Rex Francie, Rex Hispanie, Rex Aragonie, Rex Portugallie, Rex Anglie (discors cum tribus predictis),³⁸ Rex Sicilie (discors cum rege

kák és a római bazilikák listájával együtt); az 1504. novemberi (uo., 32v), illetve az 1505. júniusi állapotnak megfelelően (uo., 128r). Lásd STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 144. – Hasonló lista Burckard naplójának elején (1484. eleji, hivatalba lépéskori állapot) is szerepel: *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 4–6.

³² Itt két helyen, a IIIv és a 128v oldalon is megtalálható. (Lásd még a C változatnál írtakat.)

³³ Grassi naplójának a BAV állományában legalább hat, többé-kevésbé teljes sorozata található, ezek feltáráshoz nyújt segítséget: PIERRE SALMON, *Les manuscrits liturgiques latins de la Bibliothèque Vaticane*, III: *Ordines romani Pontificaux, Rituels, Cérémoniaux* (ST 260), Città del Vaticano 1970. A Vatikánban az ASV Fondo Borghese, illetve az ACP állományában, a Vatikánon kívül a római *Biblioteca Casanatense*, illetve más római, itáliai, és további külföldi könyvtárakban is találhatóak másolatai: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 148–154. Egyik legismertebb a British Library Mss. 8440–8444. Ezt ERNEST NYS használta, az első kötetből közölte a listát (1504. május 12-ei dátummal, mert e napon érkeztek meg az angol követelek a Városba): *Histoire du droit international – La règlement de rang du pape Jules II.*, *Revue de droit international et de législation comparée* vol. 25 (1893), 513–519, 515–516; az ő közlése alapján közölte tovább például IGINO CARDINALE, *Le Saint-Siège et la diplomatie. Aperçu historique, juridique et pratique de la diplomatie pontificale*, Paris–Tornai–Rome–New York 1962, 110. A hivatkozások másik ága MAULDE-LA-CLAVIÈRE, *La diplomatie II*, 287. jelzet nélküli, kivonatos közlése megy általában vissza.

³⁴ BAV Vat. Lat., vol. 12 270, fol. 88v–89r (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 244–246). Magam egy 16. századi teljes másolatban tanulmányoztam, lásd a B változatnál írtakat.

³⁵ BAV Ottoboniani Latini, vol. 2366, fol. 53r (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 566). A kötetről lásd a D változatnál írtakat. A hercegekre vonatkozó rész két változatban is szerepel az 53v és 54r oldalakon; az utóbbi azonos, az előbbi bizonyos eltéréseket mutat, amelyeket a közlésben megjegyeztelek.

³⁶ Az eredeti szertartásmesteri napló első lejegyzése alapján: BAV Vat. Lat., vol. 4739, fol. IIIv, STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 548–549.

³⁷ A BAV Vat. Lat., vol. 4739, fol. 128v oldalán szereplő másik, autográf lejegyzésben a cím: „*Ordo regum XIII*”. Ha a császárt leszámítjuk, a felsorolás valóban 14 királyt tartalmaz.

³⁸ BAV Chig., vol. L I. 17, fol. 12r „*discors cum circulo predictorum*” szerepel.

Portugallie),³⁹ *Rex Scotie*, *Rex Hungarie (inter se discordes)*, *Rex Navarre*, *Rex Cipri*, *Rex Boemie*, *Rex Polonie*, *Rex Datie*.⁴⁰

Ordo ducum

Dux Britanie, *Dux Burgundie*, *Dux Bavarie comes Palatinus*,⁴¹ *Dux Saxonie*,⁴² *Marchio Brandenburgensis*,⁴³ *Dux Austrie*,⁴⁴ *Dux Sabaudie*, *Dux Mediolanensis*, *Dux Venetiarum*,

Duces Bavarie, *Duces Franciae Lotharingi*,⁴⁵ *Dux Barobonie*,⁴⁶ *Dux Aurelianensis* – *isti quatuor non prestant obedientiam Sedi Apostolice, quia subditi imperatoris*,⁴⁷

Dux Ianue,⁴⁸ *Dux Ferrarie*.⁴⁹

Nyilván a pápaság külpolitikai prioritásainak és a Rómától mint központtól való távolságnak egyaránt betudható, hogy míg a precedencialistában az itáliai, illetve tágabban véve a mediterrán térség felülreprezentált, addig a magyar király összeurópai szinten reálisnak gondolt tekintélyéhez képest kevésbé előkelő helyen áll: Szicília (pontosabban Nápoly) és Portugália királya is megelőzi, Skócia urával pedig egyenlő. Ugyanakkor egyértelműen a másik két közép-európai királyság, a

³⁹ A „*Portugallie*” szó az autográf napló IIIv oldalán „*Anglie*” alakról javítva. A 128v oldalon, a másolatokban, illetve a Traktátus eredeti példányában már mind így szerepel.

⁴⁰ Dánia. *Grassi: Tractatus*, cap. 47, autográf [= BAV Vat. Lat., vol. 12 270], fol. 88v (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 245) „*Dacie*” alak szerepel; NYS, *Histoire*, 516. már „*Daniae*” alak áll. A Dán Királyság latin megnevezése mást is megtévesztett: CATHERINE FLETCHER, *Diplomacy in Renaissance Rome. The Rise of the Resident Ambassador*, Cambridge 2015, 71, 55. j. „*Dacia (Romania)*”.

⁴¹ A rajnai palotagróf (szintén a Bajor Hercegséget birtokló Wittelsbach családból); alább még szerepelnek külön a bajor hercegek.

⁴² A BAV Ottob. Lat. 2366, fol. 53v jobb oldalán szereplő lejegyzésben (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 567): „*Sassonie*”, míg uo., az 54r oldalon ismét: „*Saxonie*”.

⁴³ A BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 53v jobb oldalán szereplő lejegyzésben (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 567) hiányzik, míg uo., az 54r oldalon szerepel.

⁴⁴ A BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 53v jobb oldalán szereplő lejegyzésben (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 567) „*archidux Austrie*”.

⁴⁵ Az autográf naplóban a későbbi, fol. 128v szereplő lejegyzésben tévesen: „*duces Francie Rothoring*”.

⁴⁶ Az autográf naplóban a későbbi, fol. 128v szereplő lejegyzésben, illetve a napló későbbi másolata alapján NYS, *Histoire*, 516. „*Borbonie*”. *Grassi: Tractatus*, cap. 47, fol. 88v (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 246): „*Batthonie*”; BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 53v jobb oldalán (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 567): „*Britannie*”, uo., az 54r oldalon a második lejegyzésben: „*Tartonie*”. FLETCHER, *Diplomacy in Renaissance Rome*, 71, 55. j. tévesen „*Battonya in Hungary*”.

⁴⁷ *Grassi: Tractatus*, cap. 47, fol. 88v (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 246) „*non prestant obedientiam, qui subditi imperatori<S>*”; BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 53v jobb oldalán szereplő lejegyzésben (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 567): „*non prestant obedientiam pontifici*”.

⁴⁸ *Grassi: Tractatus*, cap. 47, fol. 89r (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 246) melléírva, majd kihúzva: „*sub rege Francie*”.

⁴⁹ Az autográf naplóban a későbbi, fol. 128v szereplő lejegyzésben: „*dux Ferariensis*”. A BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 53v jobb oldalán szereplő lejegyzésben (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 567) a lista folytatódik, lásd a *D* változatnál írtakat.

cseh és a lengyel előtt foglal helyet. Igaz, 1504-ben nem volt értelme külön számolni a cseh koronával, hiszen II. Ulászló egyúttal cseh király is volt. Ám furcsállhatjuk azt is, hogy a Cseh Királyság miért előzi meg a lengyelt. (Választófejedelem volta ellenére a cseh király mégis mintegy „szuverénként” a királyok között szerepelt.)⁵⁰

Naplójában Grassi – aki nem sokkal korábban, május 18-án (vagy 26-án) lett hivatalosan kinevezve szertartásmesterré⁵¹ – a rangvita-eset leírása után a listát minden további megjegyzés és kommentár nélkül közli. Hogy e lista valójában nem ehhez az alkalomhoz kötődhetett, hanem inkább Grassi „betanulásának” a jele,⁵² arra abból is gyanakodhatunk, hogy az eset öregebb kollégájának, Johannes Burckardnak a saját szertartásmesteri naplójában egyáltalán nem szerepel. Burckard ugyan az 1504-es angol követjárást feljegyezi, ezen belül pedig részletesen ismerteti az angol követek május 20-ai, hétfői nyilvános konzisztóriummi fogadását és hódolatát, amelyen a jelen lévő francia király követe azért tiltakozott, hogy az angol követek felolvasott megbízólevelében VII. Henrik angol király a francia királyi igéncímét is használta. Úrnapja vigíliájáról viszont egyáltalán nem jegyzett fel semmit.⁵³ (Előfordulhat persze, hogy az e napi protokolláris eseménynek nem ő, hanem csak Grassi volt a „programfelelőse”.)

Grassi naplóbejegyzése mindenesetre jelentős utóéletet mondhat magáénak: a szertartásmesteri naplók másolatai alapján ugyanis a ranglista a 16–18. században a ceremóniákkal foglalkozó szakmunkákban általánosan ismert volt. Katolikus recepciója mellett polemikus, pápaellenes éllel protestáns szerzők is idézték és használták. ERNEST NYS és újabban NIKOLAUS STAUBACH kutatásai révén már azt is pontosan tudjuk, hogy ennek a kora újkori–újkori recepciónak köszönhető az a tévedés, hogy a listát egy nem létező, de állítólagosan Grassi által írt és 1504-ben megjelentetett *Ceremoniale Romanae Curiae* című munkához kötötték.⁵⁴

⁵⁰ Grassi: *Tractatus*, cap. 72. „De electoribus Imperii et locis oratorum suorum...” (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 277–279, 277.): „...electores Imperii Romani... omisso septimo, videlicet Boemie rege ut pote extraordinario, habere locum preeminentie supra omnes duces et quosunque principes regibus minores respectu electionis imperialis...”

⁵¹ Vö. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 55; MASSIMO CERESA, Grassi, *Paride*, *Dizionario biografico degli italiani* LVIII, Roma 2002, online: [http://www.treccani.it/enciclopedia/paride-grassi_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/paride-grassi_(Dizionario-Biografico)/) (A látogatás ideje: 2016. 09. 10.) május 26-ai kinevezési adatot hoz. *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), II, 452. május 25. szerepel mint Grassi munkába állása. Előrébb, május 18-ai dátumhoz (uo., 451) pedig feljegyezte: „Sabbato XVIII maii, fuit signata supplicatio etiam pro me et mandatum, quod Parides non mitteretur ad registrum nisi prius renunciaretur actioni etc.”.

⁵² STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 144–146. megállapítása szerint Grassi első naplója még jegyzetfüzet is egyúttal: sok a terjedős, nem közvetlenül a tárgyhoz tartozó kitérő, fejtegetés; a bíborosok említett listái is afféle munkasegédletnek tekinthetők.

⁵³ *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), II, 451–452. Bár a burckardi naplóban időnként többhónapos hiátusok is vannak, az 1504. év nem hiányos, lásd CELANI bevezetőjét: uo., I, XXIV–XXV.

⁵⁴ NYS, *Histoire*, 513–515; NIKOLAUS STAUBACH, *‘Honor Dei’ oder ‘Bapsts Gepreng’? Zur Reorganisation des Papstzeremoniells in der Renaissance*, Rom und das Reich vor der Reformation (Tradition – Reform – Innovation. Studien zur Modernität des Mittelalters 7; hg. v. Nikolaus Staubach), Frankfurt am Main 2004, 91–136, 116–117, protestáns kritika: 125–131. Összefoglalóan: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 549–554.

B változat. A lista eredetének tisztázásához Grassi *Tractatus de oratoribus* című munkájának 47. fejezete visz közelebb. E szövegrész a traktátus első, 1508 folyamán írt részében található, tehát a szertartásmesteri naplóbejegyzésnél négy évvel későbbi. Címe: *De numero et ordine regum, ducum, marchionum et communitatum oratores mittentium*; célja kifejezetten a rangsorolás bemutatása, amelynek az anomáliáit, a rangvitákat azután Grassi több eset – köztük két magyar rangvita – leírásával illusztrálja. A fejezet legelején, a már ismert királylista (az A változat) előtt Grassi azt írja, hogy a rangsort bizonyos, közelebről meg nem nevezett kamarai és kancelláriai könyvekben, illetve elődje, Burckard kézírataiban találta, és bár nincs meggyőződve a sorrend jogosságáról, kimásolja. Grassi ezen mondatainál Burckard nevét annak elődje, Patrizi Piccolomini nevére javította ki az eredeti kéziratban egy másik kéz (STENZIG azonosítása szerint Grassi egyik 16. század végi utódja, Francesco Mucanzio).⁵⁵ A traktátus másolati példányaiban már ez a módosított változat olvasható; én is ezek egyikét tanulmányozva akadtam el.⁵⁶ Agostino Patrizi Piccolomini említett ceremóniáléja ugyanis a követek fogadásáról csupán egy rövid összefoglaló fejezetet közöl – mindenféle ranglista nélkül.⁵⁷ Grassi hivatkozása Burckardra azonban teljesen jogos, hiszen a traktátusban ezután szereplő rangvita-példákat deklaráltan legnagyobb részt Burckard naplóiból vette. A traktátus kézírata alapján ezért azt már megállapíthatjuk, hogy az 1504-es precedencialista nem Grassi saját találmánya és nyilvánvalóan a korábbi gyakorlaton alapul, hiszen elődje a rangsorolást már alkalmazta.⁵⁸

⁵⁵ Grassi: *Tractatus*, cap. 47, fol. 88^{rv} (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 244.) „*De regibus et ducibus maximis et principibus ac marchionibus et communitatibus liberis oratores seu legatos aut ambassiatores ad papam mittentibus et legantibus eorumque numero et ordine simul stare et sedere contingentibus ita in libris Camere et Cancellarie Apostolice ac etiam in libro reverendi patris domini Iohannis Bruchardi episcopi Ortani [javítva erre: Augustini Patritii episcopi Pientini], qui a tempore Sixti [javítva erre: Pii II] citra continue quasi per annos XXV [javítva erre: XL] in hoc cerimoniarum ministerio se exercuit [kiegészítve: quique cerimoniale codicem de toto reformavit], inveni et prout verbaliter inveni et legi de suamet manu scriptum, inde excepsi et transcripsi atque hic simpliciter annotavi, nichil de meo penitus addere presumens, quam primo reges aut duces nullos vidi in actione aliqua, et quantum ego existimo, nescio, ut verum loquar, an bene sint ordinati quisque in loco suo. Ideo de locis huiusmodi iudicare sit absolute, puto, difficile et periculosum est, attamen scriptura autographa Camere et Cancellarie ac episcopi praedicti sic, videlicet: [...]*”. A javításokról lásd uo., a 3–6. jegyzeteket.

⁵⁶ BAV Barberiniani Latini, 2452, fol. 119^{rv}. BÖLLING, *Causa differentiae*, 152. j. ugyanígy járt.

⁵⁷ DYKMANS, *L'oeuvre de Patrizi Piccolomini I*, 204–210.

⁵⁸ Az A változat BAV Vat. Lat., vol. 4739, fol. 128^v-n szereplő lejegyzésében (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 556) Skócia és Magyarország királyai közötti rangvitát Grassi így jelzi: „*de istorum duorum precedentia fuit questio anno 1487, libro primo fol. 133*”. A hercegekről szóló részben a brandenburgi őrgróf mellett hasonlóképpen megjegyzi: „*bic cum oratore ducis Veneti fuit discors super precedentia anno 1487, libro primo fol. 133*”. A ferrarai herceg után a legvégén pedig: „*de Calabrie duce nihil*”. E szövegrészek egyértelműen Burckard szertartásmesteri naplójának első kötetére utalnak, ahol a skót–magyar és a brandenburgi–velencei rangviták ugyanazon a napon szerepelnek. A kalábriai herceg félreértés, de szintén a burckardi naplóban szereplő eseményhez köthető. Lásd STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 557, illetve uo., 830. j.

Grassi a traktátusában a királyokról azonban nem egy, hanem két listát is közöl: a már ismert változat mellé az eredeti autográf példányba saját kézzel, „másutt olvasható” megjegyzéssel bejegyzett egy másikat is. Ez a *B* változat a hercegekre nem terjed ki.⁵⁹ A *Tractatus de oratoribus* kéziratán és másolatain kívül a STENZIG által feltárt és fentebb már említett 16. század végi ceremoniális kolligátumkódexben is megtalálható. Itt az *A* változathoz hasonlóan *Ordo regum* a címe, és nem tünteti fel a pápai adófizetőket, viszont jelöli a rangvitában álló feleket.⁶⁰ A traktátus autográf példányában a szövege a következő:⁶¹

Alibi legitur

Rex Romanorum, Rex Francie,⁶² Rex Castellae et Legionis, Rex Anglie, Rex Aragonie, Rex Siciliae et Ierusalem,⁶³ Rex Ungarie, Rex Portugallie,⁶⁴ Rex Scotie, Rex Pollonie, Rex Navare, Rex Boemie, Rex Dacie, Rex Maioricarum, Rex Sardinie, Rex Cypri, Rex Norvegie, Rex Suetie, Rex Armenie, Rex Gibernie,⁶⁵ Rex Bozne,

ex quibus:

Ierusalem, Siciliae, Anglie, Aragonie, Portugallie, Sardinie sunt censuales Romane Ecclesie.

A lista teljesebb az előzőnél: a skandináv államokat, Örményországot és Boszniát is tartalmazza, de az elejéről hiányzik a császár; viszont Aragónia és Anglia királyai megcserélve szerepelnek. A magyar király előrébb, Skócia és Portugália koronás fői előtt, közvetlenül a szicíliai (azaz nápolyi) király után áll a sorban, de mivel ebben a változatban nincsenek egyenrangúak, a hatodik helyett a hetedik helyen. Grassi a traktátusában e *B* változat közelebbi forrását nem adja meg, és a két lista egymáshoz való viszonyáról sem ad semmi támpontot. Ugyanakkor a fejezet élén álló, a kamarai és kancelláriai könyvekre és Burckard kézírataira való hivatkozása értelmileg erre a listára ugyanúgy vonatkoztatható.

A 16. század végi ceremoniális kolligátumkódexben e *B* változat ugyanúgy az *A* változat mellett, de egyenrangúként szerepel, és az egyházi hűbéresség, pontosab-

⁵⁹ Grassi: *Tractatus*, cap. 47, fol. 88^{rv} (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 245); Grassi sajátkezűségére uo., i. j.

⁶⁰ BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 53^r (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 566). A lista végéről a Bosznia után lévő rész hiányzik, helyette mindössze az szöveg szerepel: „*suprascriptus ordo regum sic reperitur in uno libro*”.

⁶¹ Grassi: *Tractatus*, cap. 47, fol. 88^{rv} (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 245). A traktátus másolati példányában (BAV Barb. Lat., vol. 2452, fol. 120^{rv}) szereplő, jelentősebb eltérést mutató alakváltozatok: „*Daciae, Novergiae, Eiberniae*”.

⁶² BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 53^r (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 566) az előzővel oldalt összekapcsolva, és melléírva: „*discordes*”.

⁶³ BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 53^r (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 566) „*Sicilie et Hierusol.*” alakban; az előzővel oldalt összekapcsolva, és melléírva: „*discordes*”.

⁶⁴ BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 53^r (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 566) az előzővel oldalt összekapcsolva, és melléírva: „*discordes*”.

⁶⁵ BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 53^r (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 566) „*Hibernie*”.

ban a pápai adófizetők feltüntetése helyett három rangvitázó párt jelöl: a római és francia királyt, az aragón és szicíliai-jeruzsálemi, valamint a magyar és az itt utána álló portugál királyt. Így a magyar uralkodó, ha a rangvitázókat egyenrangúnak számítjuk, e szerint a lista szerint az 5–7. helyet „szerezheti meg”.

C változat. Grassi szertartásmesteri naplójának autográf példányai közül ugyanabban az első, 1504–1506 közötti kötetben, amelynek az elején, a III verzó oldalon, illetve 128 verzó oldalon az *A* lista szerepel, az utóbbi helyen STENZIG egy mindezidáig ismeretlen harmadik felsorolásra is bukkant. E variáns is Grassi saját kezű lejegyzése, az említett oldalon az *A* változat előtt található. Tartalmilag ugyan egy 1505. júniusi, aktualizált bíborosi listával együtt szerepel, de időben nem ide kapcsolható, hanem a naplókötet jegyzetfüzet-jellegének megfelelően egyszerűen csak ide lett bemásolva – valahonnan.⁶⁶ Csupán ebből az egyetlen lejegyzésből ismerjük, és csak királyokat tartalmaz:⁶⁷

Reges Christiani XXVII

Rex Ierosolimitanus (ungitur feudatarius), Francorum (ungitur feudatarius Ecclesie Romane), Anglie (ungitur feudatarius Ecclesie Romane), Castelle, Legionis, Portugalie, Aragonie (feudatarius), Maioricensis, Navarre, Dacie, Novergie, Suessie, Iberníe, Scotie, Polonie, Ungarie, Boemie, Armenie, Cipri, Sorbie, Sardínie (feudatarius Romane Ecclesie), Comachie, Annuarie, Ulchonie, Colexe, Manue alias Colene, Sicilie.

Ez a lista érzékelhetően „régőbbi”. Az előző, B változathoz hasonlóan ebben is fel van tüntetve a pápai hűbéresség ténye (a portugál királyét leszámítva), csak nem a *consualis*, hanem a *feudatarius* megjelöléssel, és nem a lista után felsorolásszerűen, hanem az egyes királyságoknál megjegyzésként. A lista végén azonban nem értelmezhető országnevek állnak. Elképzelhető, hogy esetleg a IV. kereszties hadjárat (1202–1204) eredményeképpen a Bizánci birodalom helyén létrejövő latin államok, illetve balkáni országok némelyikét takarhatják ezek az erősen torzult elnevezések: a rex Sorbie talán Szerbia, az Ulchonie Bulgária (vagy, bár nem királyság, Valachia?), a Colexe pedig esetleg az örmény Kilíki uralkodóit jelentheti. STENZIG éppen a régisége miatt gyanúsnak tartja a listát, felvetve, hogy a vége esetleg koholt lehet,⁶⁸ de szerintem erről nincs szó. E felsorolás ugyanis nem rangsor – nem is *ordo* a címe –, hanem sokkal inkább égtájak szerint haladó katalógus: először az Itáliából (vagy Avignonból?) nézve nagyjából nyugatra, majd az északra, utána pedig a keletre fekvő országok uralkodóit tartalmazza. Grassi a lista egyes elemeit értelmezte is a maga számára (kisbetűkkel megjegyzetelve egyes sorokat, például a jeruzsálemi király mellett a Szicília, Kasztília és León neveit összekapcsolva a Kasztília, Aragónia és

⁶⁶ A kézirat leírását lásd STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 144.

⁶⁷ BAV Vat. Lat., vol. 4739 fol. 128v (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 555–556).

⁶⁸ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 555, 828. j., 556–557.

Mallorca neveit pedig az előbbi név alá összefogva az Aragónia névvel jelölte),⁶⁹ de a felsorolás végéhez itt sem írt semmit és a lista eredetét sem közölte. Jelzésértékű azonban, hogy néhány évvel későbbi traktátusába már nem emelte át ezt a változatot, talán mert nem tekintette mérvadónak, hiszen „lecserélte” a *B* változatra.

D változat. Ez az ötödik, *E* változattal együtt a már említett 16. századi szertartásmesteri kolligátum egy kétlapos egységéből került elő (BAV Ottob. Lat. 2366. fol. 53^r–54^r), a királyokra vonatkozó felsorolások mellett a hercegekre is kiterjedő változatokkal. Csak ebből az egyetlen lejegyzésből ismerjük. E kódexről STENZIG annyit állapított meg, hogy több más szertartásmesteri kolligátumhoz hasonlóan a 16. század végén vagy a 17. század elején kötötték egybe, talán Francesco Mucanzio vagy Paolo Alaleone szertartásmesterek idejében, de részben korábbi, közöttük 15. század végi–16. század eleji feljegyzésekből is áll. Tartalmilag vegyes, található benne például az 1544. évi speyeri vagy az 1545. évi worms birodalmi gyűlés ülésrendjére vonatkozó vázlat, Grassi szertartásmesteri naplójából több részlet másolata is.⁷⁰ Ezek után van bekötvé a minket érdeklő kétlapos egység. Későbbi kézzel ráírt olasz címe: *Nota de magistris di cerimonii per le precedentia*. Kéthasábos módon három a királyokra, majd külön kettő, a hercegekre vonatkozó precedencialistát tartalmaz, a végén pedig az előbbiekkal szembeállítva egy negyedik kombinált, királyi+hercegi változatot. Az 53 rektó oldalon balra kezdődik a *B* változattal (*Ordo regum* címmel),⁷¹ mellette jobbra az *A* változat királyokra vonatkozó része (ugyancsak *Ordo regum* cím alatt); az 53 verzó oldalon balra az alábbi *D* változat (ugyanezzel a címmel), majd mellette folytatólágosan két herceglista található. Ez utóbbiak közül azonban csak az első tér el kis mértékben az *A* változat hercegekre vonatkozó részétől, mivel a brandenburgi örgróf hiányát, illetve Ausztria főhercegségként való említését leszámítva csak a vége van kiegészítve Grassi traktátusa 48. fejezetének elején szereplő, a hódoló követség küldésére elvileg nem jogosult itáliai örgrófok, illetve városállamok felsorolásával,⁷² a másik viszont egy-két névalak eltérését leszámítva teljesen azonos azzal, így nem vettem fel őket külön változatnak. A herceglisták átnyúlnak az 54 rektó oldalra, annak bal felének aljáig, és melljük, a jobb félre van bejegyezve a királyokra és a hercegekre is kiterjedő *E* változat. A listák mindegyike címmel ellátott, a végükön pedig a

⁶⁹ Ezt közli: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 557.

⁷⁰ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 565.

⁷¹ Ennek a lejegyzésnek az eltéréseiről a Traktátus közléséhez képest lásd a *B* változatról írtakat.

⁷² Vö. Grassi: *Tractatus*, cap. 48. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 246). Az itteni felsorolás sorrendje azonos. Az összehasonlíthatóság kedvéért a BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 53^v jobb felén szereplő, az *A* változattól valamivel jobban eltérő lista szövegét itt közlöm (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 567–568): „*Ordo ducum. Dux Britannie, Burgundie, Bavarie comes Palatinus, Sassonie, archidux Austriae, dux Sabaudie, Mediolani, Venetiarum, duces Bavarie, duces Francie et Lotharingie, Britannie et Aurelianensis non prestant obedientiam pontifici, dux Janue, Ferrarie. Sunt et alii, quorum aliqui prestant obedientiam, aliqui vero non prestant, quorum ordo est videlicet: Florentini, dux Ferrarie, marchio Montisferrati, marchio Mantue, marchio Salutarum, Senenses, Lucenses, Ragusini, Bononienses, Rodiani, Avinionenses, Perusini. Suprascriptus ordo sic reperitur in uno libro*”.

sablonos „a fenti rangsor így található egy/egy másik könyvben” megjegyzés olvasható.⁷³ A *D* változat szövege a következő:

Ordo regum

Rex Francorum, Anglie, Castelle et Legionis, Sicilie,⁷⁴ Aragonie, Ungarie, Portugallie, Maioricarum, Navarre, Armenie, Cipri, Scotorum, Sardinie, Dacie, Norvegie, Trinacilie,⁷⁵ Boemie, Polonie, Suetie. Suprascriptus ordo regum sic reperitur in alio libro.

E lista tehát 19 királyt tartalmaz, de a császár és a római király is hiányzik, ezért a sor a francia királlyal kezdődik. Mallorca és Szardínia koronája viszont külön szerepel, és megkülönböztetik a listában Nápoly (Sicilie) és Szicília (Trinacilie) királyát. A magyar király helye ebben a legkedvezőbb: a középmezőny elején, a 6. helyen, közvetlenül Aragónia királya után áll. A lejegyző és a lista eredete is ismeretlen: itt is csak általánosságban utal a szöveg bizonyos „könyvekre”; az egész lejegyzés utólagos címe szerint pedig a szertartásmesterek feljegyzéseiről van szó.

E változat. A fentebb bemutatott 16. századi szertartásmesterei kolligátumból STENZIG által feltárt feljegyzés végén szerepel, hangsúlyosan az előzőekkel szembeállítva; bevezető mondata szerint: „Viszont ma az alábbiak a keresztény királyok, akik valamennyi alábbi országot bírják”. Teljes, a hercegeket is felsoroló összeállítás. A *D* változathoz hasonlóan csak ebből az egyetlen lejegyzésből ismerjük:⁷⁶

*Infrascripti tamen sunt hodie reges Chrsitiani,
qui omnia regna infrascripta detinent, videlicet:*

*Rex Romanorum, Francie, contendunt de precedentia, Hispaniarum, Anglie, discordes
super precedentia, Portugallie, Scotie, Navarre, Polonie, Dacie.*

*Post reges immediate sunt electores Imperii laici et post eos hodie: dux Britannie,
Venetiarum, Mediolani, Sabaudie, Florentie, Ferrarie, Mantue, Urbini, Placentie et Parme.*

Ebben a változatban csupán kilenc uralkodó szerepel. Hiányzik a magyar s a cseh király, és Nápoly, Aragónia, Ciprus uralkodója is. STENZIG szerint, mivel nincs az élén a császár feltüntetve, és mivel a későbbi császárok választott német–római császárok, e változat I. Miksa uralkodásának idejére tehető. Szerintem viszont – habár a kötetet eredetiben nem tanulmányoztam, így a vonatkozó oldalak írásképét nem láttam (STENZIG 16. század eleji írásnak mondja, amely az előző oldalakhoz képest más papírra

⁷³ BAV Ottob. Lat., vol. 2366. A *B* változat után: „*suprascriptus ordo regum sic reperitur in uno libro*” (fol. 53r; bal oszlop). Az *A* és *D* változat után egyaránt: „*suprascriptus ordo regum sic reperitur in alio libro*” (uo., jobb oszlop, illetve fol. 53v bal oszlop). A hercegi i. lista után: „*suprascriptus ordo sic reperitur in uno libro*” (fol. 54r bal oszlop). Az *A* változat hercegi listája után: „*superscriptus ordo sic in alio libro reperitur*” (uo.).

⁷⁴ Ez (itt is) a Nápolyi Királyságot jelenti, alább ugyanis van külön Szicília is.

⁷⁵ Szicília; csak ebben a listában szerepel ilyen megnevezéssel.

⁷⁶ BAV Ottob. Lat., vol. 2366, fol. 54r jobb oszlop (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 567).

van írva) – a címet a kézirat korával összefüggésbe hozva, a magyar (és cseh), illetve a többi király hiányából kiindulva ez egy 1526, pontosabban 1540 utáni változat lehet.

3. A VÁLTOZATOK FELTÉTELEZHETŐ IDŐRENDJE

Érdekes módon PHILIPP STENZIG csak a változatok létének regisztrálásáig jutott, de nem próbálja meg tisztázni a listák egymáshoz való viszonyát. Munkájában Grassi traktátusa felől nézve a kérdést inkább azt igyekszik feltérképezni, hogy az *A* változatnak mik lehetnek a forrásai és lehetséges előképei. Viszonyulása tétova, nem egyértelmű: bár megállapítja, hogy a derék szertartásmester biztosan nem maga találta ki a listát, másfelől kételkedik és gyanakszik, hogy a *B* és *C* változat egyidejű lejegyzéseire miért is volt szükség, miért nem adta meg Grassi pontosabban a forrásait, ahonnan az alternatív változatokat merítette, és nem az lehetett-e a célja, hogy a további, „kellően régi” változatokkal (amelyek közül a *C* változat vége kifejezetten gyanús) a mégis saját maga által szerkesztett vagy átdolgozott *A* változat történeti hátterét, „legitimációját” biztosítsa. Ennek része lenne szerinte az is, hogy Grassi a *Tractatus de oratoribus* 47. fejezetének mondataiban láthatóan túl távolságtartóan viszonyul a „nehéz” és „veszélyes” listához, mivel nincs meggyőződve a sorrend jogosságáról. Mindennek kapcsán STENZIG csupán egy-két óvatos megállapítást tesz arról, hogy a *C*, illetve *B* változat az *A*-hoz képest láthatóan archaikusabb. (A *B* lista kapcsán az Anjou-dinasztia igényeit látja hangsúlyozottan megjelenni, de magát az *A* változatot is Grassi koránál korábbra helyezi.)⁷⁷

Az óvatosság persze több szempontból is indokolt: egyrészt valószínűsíthető további változatok létezése, sőt, akár előkerülése is, másrészt a változatok egy része későbbi korú lejegyzésből ismert, ezért interpolált vagy torzult lehet. Ugyanakkor a *C* változatot leszámítva mindegyik listának ugyanaz az elve: sorrendbe állítja a királyokat. Abból pedig, hogy melyik esetben mely uralkodók szerepelnek – belekalkulálva természetesen a műfaj „konzervativizmusát” –, nagyságrendileg következtethetünk a listák korára! Ezt a „fejlődéstörténetet” mutatom be az itt következő táblázaton. Az oszlopokban az egyes listavariánsok szerepelnek kronológiai rendben, címükkel együtt; fejróvatukban a betűjelük, zárójelben pedig az a körülbelüli időszak, amelynek viszonyait a lista nagyjából tükrözheti. Amelyik lista élén nem szerepel a német–római császár (illetve a római király), ott az első sor(ok)ban „–” áll. A magyar király, helyének összehasonlíthatósága miatt mindegyik változatban vastagítva található. (A *C* lista végét a helytakarékoság miatt az *E* oszlopának végére helyeztem.) A pápai hűbéresség, illetve a rangvita jelölését egyszerűsítettem, rövidítettem. Mivel a hercegeket az *A* és *E* változaton kívül a többi nem tartalmazza, ezeket a táblázatból kihagytam.

⁷⁷ A fentiekre vö.: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 569–570, 565, 559–565, 570–575, 570, 555, 828. j., 556–557, 563–564, 549, 554, 556–559.

<i>C</i> 14. század közepe	<i>D</i> 15. század 1. fele	<i>B</i> 15. század közepe	<i>A</i> 15. század vége	<i>E</i> 16. század közepe
<i>Reges Christiani XXVII</i>	<i>Ordo regum</i>	<i>Ordo regum (Alibi legitur)</i>	<i>Ordo regum</i>	<i>bodie reges Christiani</i>
–	–	–	Imperator	–
Ierosolimitanus (feudatarius)	–	Romanorum	Romanorum	Romanorum
Francorum (feudatarius)	Francorum	Franciae, discordes	Francie	Francie, contendunt
Anglie (feudatarius)	Anglie	Castellae et Legionis	Hyspanie	Hispaniarum
Castelle	Castelle et Legionis	Anglie (censualis)	Aragonie	Anglie, discordes
Legionis	Siciliae [Nápoly]	Aragonie (censualis)	Portugalie	Portugallie
Portugalie	Aragonie	Sicilie-Ierusalem (censualis)	Anglie, discors tribus predictis	Scotie
Aragonie	Ungarie	Ungarie	Sicilie, contendit cum Portugalie	Navarre
Maioricensis	Portugallie	Portugallie (censualis)	Scotie	Polonie
Navarre	Maioricarum	Scotiae	Ungarie , inter se discordes	Dacie
Dacie	Navarre	Pollonie	Navarre	
Novergie	Armenie	Navarre	Cipri	
Suessie	Cipri	Boemie	Boemie	
Hibernie	Scotorum	Dacie	Polonie	
Scotie	Sardinie	Maioricarum	Dacie	
Polonie	Dacie	Sardinie (censualis)		
Ungarie	Norvegie	Cypri		<i>... a C lista vége:</i>
Boemie	Trinaclie [Sziília]	Norvegie		Comachie
Armenie	Boemie	Suetiae		Annuarie
Cipri	Polonie	Armenie		Ulchonie
Sorbie	Suetie	Hibernie		Colexe
Sardinie (feudatarius)		Bozne		Manue alias Colene
...				Sicilie

A precedencialisták (A–E) feltételezhető időrendje

Rekonstrukcióm szerint a *C* változat a legrégebbi. Ahogy említettem, ez nem is lista, inkább regionális katalógus. Az említett királyságok alapján nagyjából a 14. század első felére, közepére tehetjük. A felsorolás az 1291 óta már ténylegesen nem, csak titulusként létező jeruzsálemi királlyal indul (ezt mások mellett a nápolyi Anjouk is viselték igénycímként); külön szerepel Kasztília és León, a végén pedig az alig értelmezhető, sőt esetleg fiktív koronák, mint említettem, balkáni és kisázsiai országok némelyikét takarhatják. Az aragón király 1068/1089 óta,⁷⁸ a „jeruzsálemi” azaz a nápolyi király 1156, a beneventói szerződés után,⁷⁹ az angol 1213 óta,⁸⁰ a szárd király pedig 1297-től vált pápai hűbéressé.⁸¹ (Később, a *B* változatban szerepel még Portugália adófizetői státusza is; e királyság 1179 óta pápai hűbéres.)⁸² A hűbéresség tehát minden esetben korábbi keletű, és a feltételezhető összeállításkor már „bejáratott” dolognak számított.

Második a *D* változat, körülbelül a 15. század első feléből. Ez már rangsor. Az éléről hiányzik a császár (Luxemburgi IV. Károly 1378-ban bekövetkezett halála és fia, Zsigmond magyar és cseh király 1433. évi császárrá koronázása között ténylegesen nem is volt császára a Szent Római Birodalomnak); a francia király megnevezése még „archaikus”: *rex Francorum* a *rex Franciae* helyett.⁸³ Kasztília és León már együtt szerepel; még megtalálható Mallorca (1349-ig önálló, utána az aragón koronára tartozéka, de 1405-ig igénycím is).⁸⁴ Külön szerepel a Szicília szigetére kiterjedő Szicíliai Királyság (*Regnum Trinacriae*), amely 1282-től, az úgynevezett szicíliai ve-

⁷⁸ I. Sancho Ramírez 1068-ban, római útja alkalmával helyezte II. Sándor pápai védelme alá országát adófizetési kötelezettséggel; a szerződést 1088/89-ben II. Orbán pápával megújították. LUDWIG VONES, *Aragón, A: Geschichte, IV: Kirchengeschichte und Verhältnis zum Papsttum*, Lexikon des Mittelalters 1, München–Zürich 1980, 861–862, 861.

⁷⁹ IAN STUART ROBINSON, *The Papacy 1073–1198. Continuity and Innovation*, Cambridge 1990, 273.

⁸⁰ Földnélküli János angol király 1213-ban Doverben egyezett meg III. Ince legátusával, cserében a kiközösítése és a pápai interdictum feloldásáért; az egyházi javak visszaszolgáltatása mellett formálisan adófizetési kötelezettséget is vállalt. AUSTIN LANE POOLE, *From Domesday Book to Magna Carta, 1087–1216* (The Oxford History of England; ed. by G. N. Clark), Oxford 1952, 456–458.

⁸¹ ADRIANO CAPPELLI, *Cronologia, Cronografia e Calendario perpetuo., Dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni*, 7. ed. riveduta, corr., ampliata, a cura di Marino Viganò (Manuali Hoepli), Milano 1998 (ristampa 2002), 488; STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 559.

⁸² 1179. május 23-ai, *Manifestis probatum* kezdetű bullájában III. Sándor pápa hivatalosan is elismerte Alfonso Henriques (I. Alfonz) királyi címét a hitetlenek elleni harcban elért sikerei miatt, és adófizetési kötelezettséggel pápai védelem alá helyezte országát Kasztíliával szemben. ANTÓNIO HENRIQUE RODRIGO DE OLIVEIRA MARQUES, *History of Portugal, 1: From Lusitania to Empire*, New York–London 1972, 42. Vö. CAPPELLI, *Cronologia*, 615; KLAUS-JÜRGEN MATZ, *Ki mikor uralkodott, kormányzott? Uralkodói táblák a világtörténelemben. Császárok, királyok, államfők, miniszterelnökök és pártvezérek* (ford. Hulley Orsolya), Budapest 2003, 312.

⁸³ II. Fülöp (Fülöp Ágost; 1179–1223) használta először a *rex Franciae* címet, de a korábbi *rex Francorum* megnevezés még a 13. század végéig párhuzamos használatban maradt, illetve a forgalmi pénzek és emlékérmek feliratain egészen a 18. századig használták. COLETTE BEAUNE, *Naissance de la nation France* (Bibliothèque des Histoires), Paris, 1985, 310.

⁸⁴ A llucmajori csata és az utolsó mallorcai király, III. Jaumes halála (1349) következtében: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 559.

csernyétől, illetve a Nápoly-Szicíliai Kettős Királyság felbomlásától 1409/1416-ig, az aragón koronával való teljes perszónálunióig állt fenn külön királyságként.⁸⁵ A datálással összevág, hogy François de Conzié fennmaradt naplójának 1407. márciusi egyik bejegyzésében beszél először arról, hogy bizonyos követek a pápai kápolnában a követek számára kijelölt helyen (*in loco ambaxiatorum*) ültek.⁸⁶ (Igaz, azt nem tudjuk, milyen sorrendben.)

A harmadik helyre a Grassi traktátusában alternatívaként szereplő *B* változatot helyezem, amely a *D* továbbfejlesztésének is tekinthető, nagyjából a 15. század derekáról. A precedencialistát így szemügyre véve már jobban érthető az itáliai államok felülreprezentáltsága. Grassi traktátusának lejegyzésében a lista alján a *C* változathoz hasonlóan a hűbéri, adófizetői szempont is szerepel (gyakorlatilag ugyanazok a királyságok vannak megnevezve adófizetőkként, mint a *C* változatban hűbéresként).⁸⁷ A lista a római királlyal indul, a francia király már újabb megnevezésével (*rex Franciae*) szerepel, Anglia helyet cserélt Kasztília-Leónnal, Nápoly pedig Aragóniával. Az angol-kasztíliai sorrend a bázeli zsinat 1435. évi döntésén alapul, amely rögzítette, hogy a Kasztília-León királya közvetlenül a francia után következik, tehát a lista ez utáni.⁸⁸ A magyar király helye nagyjából változatlan, de például Skócia, Cseh- és Lengyelország erősen felértékelődtek, míg Ciprus, Mallorca és Örményország a sor végére szorultak. Ebben a változatban szerepel egyedül Bosznia. Az 1463-ban oszmán kézre került királyság emlékének fenntartásában az utolsó előtti bosnyák király, Tamás István (Stjepan Tomaš) második feleségének, Katalinnak (Katarina Kosača, † 1478) a római letelepedése, illetve Újlaki Miklós mint Bosznia királya 1475. évi római zarándokútja is közrejátszhatott,⁸⁹ ugyanakkor maga a lista összességében mégis inkább az 1450–1460 körüli időszakra helyezhető.

Ezutánra tehetjük az *A* változatot. Az előzmények felől nézve: a sorrend egyszerűsödött és modernizálódott. A lista élén a császár áll; Kasztília és León már

⁸⁵ MATZ, *Ki mikor*, 69–70.

⁸⁶ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 30. (Conzié diáriuma, 1407. március 20. [Virágvasárnap], DYKMANS, *Le cérémonial papal*, III, 402. alapján: az aragón király, illetve az orléans-i herceg követei ültek e helyen.)

⁸⁷ VÖ. ROBINSON, *The Papacy*, 273–275.

⁸⁸ HELMRATH, *Rangstreiten*, 163–166. – A kasztíliai és az angol követek már 1421. február 2-án (Gyertyaszentelőkor) is rangvitába keveredtek, hogy melyikük kapjon előbb gyertyát, ezért elkülönítették őket két külön helyiségbe; emiatt viszont a francia király követe tett panaszt, mivel nem kapott gyertyát: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 30–31. (Conzié diáriumában az 1407. február 1-jei bejegyzéshez fűzött interpoláció, lásd DYKMANS, *Le cérémonial papal*, III, 398.) A rangvitát Grassi is tárgyalja: *Grassi: Tractatus*, cap. 51. „Decisio consilii Basiliensis super loco oratori Hispanie dato” (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 254–255.), lásd a következő fejezetben a 18. sz. esetet.

⁸⁹ THALLÓCZY LAJOS, *Katalin bosnyák királynő sírköve*, *Archeologiai Értesítő* [ú.f.] 5 (1885) 328–331, 329–330; legújabban: EMIR O. FILIPOVIĆ, *Was Bosnian Queen Catherine a member of the Third Order of St. Francis?* *Radovi* 47 (2015) 165–182 (a tanulmány ismeretét PÉTERFI BENCÉNEK köszönöm); FEDELES TAMÁS, „*Bosniae [...] rex [...] apostolorum limina visit*”. *Újlaki Miklós 1475-ös római zarándoklata*, *TSz* 50 (2008), 461–478, 474.

Spanyolország néven szerepel, a magyar király hátrébb szorult, és még megtaláljuk az 1489-ig létező ciprusi királyságot.⁹⁰ Egyértelműen állíthatjuk, hogy a lista ezen változatát az előképek után 1504-ben Grassi nem saját maga szerkesztette. Tartalmilag is az 1490-es éveket és Burckard gyakorlatát tükrözheti leginkább. (1489 márciusából ismerjük Burckard egy általános felvilágosítását, amelyben Ascanio Maria Sforza bíboros ceremóniális kérdéseire többek között felsorolta a világi személyek típusainak sorrendjét – császár, királyok, hercegek, őrgrófok, grófok, alacsonyabb méltóságú személyek –, azaz valójában egy nem részletezett listával válaszolt a bíborosnak.)⁹¹ A hercegek rangsora is alátámasztja mindezt: a bajor hercegek ketten szerepelnek: ez az 1503–1505 közötti landshuti örökösödési háború előtti széttagolt bajor hercegségek időszakára vonatkozhat;⁹² a rangsor legvégén pedig Ferrara szerepel, amely II. Pál pápa kegyéből 1471-től vált hercegséggé.⁹³ (A hercegi listának a 16. századi kolligátumkódexben található lejegyzésében – BAV Ottob. Lat. 2366. fol. 53v – egyébként a Grassi naplójában illetve traktátusában találhatóhoz képest a brandenburgi őrgróf nem szerepel, Ausztria pedig főhercegségként van feltüntetve – 1453-tól az, amikor III. Frigyes császár ténylegesen megerősítette az egyébként hamis, 1358/59-ben „összeállított” *Privilegium maius*.⁹⁴) Abból, hogy Grassi többször is lejegyezte e változatot, arra következtethetünk, hogy ő maga ezt tekintette aktuálisnak. Az egész rangsorolás iránti igényt és érdeklődést jelzi közvetve az is, hogy ez a variáns a legelterjedtebb és – amint már szó volt róla –, egyedül ennek a változatnak lett utóélete.

Grassi halála utánra, a 16. század derekára, 1550 körülre tehető a már ismertetett jellemzők miatt az *E* változat: a képlet még tovább egyszerűsödött. Eltűntek a megszűnt vagy nagyobb monarchiák részévé vált királyságok (köztük Magyarország, hiszen a magyar uralkodók császári minőségükben küldtek a továbbiakban követeket Rómába), továbbá a reformáció miatt „elveszett” országok nagyobb része, mert ezek urai érthetően nem hódoltak a pápának, nem fogadtak hűséget és engedelmességet neki. Igaz – vethetjük ellen –, ez még nem ok arra, hogy a listából ténylegesen töröljék őket, hiszen elvben küldhettek volna követet.⁹⁵ Talán ez magyarázza, hogy Dánia, Anglia és Skócia még szerepel a rangsorban: a dán reformáció ügye az 1530-as évek második feléig, az angolé az 1550-es évek második feléig, a skóté 1560-ig még

⁹⁰ Velence ez évben szerezte meg. MATZ, *Ki mikor*, 74.

⁹¹ BAV Vat. Lat., vol. 5633, fol. 154v–155r; közli: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 571.

⁹² MATZ, *Ki mikor*, 110–111.

⁹³ Borso d'Este már 1452 óta a Szent Római Birodalomhoz tartozó Modena és Reggio hercege; 1471-ben az Egyházi Állam hűbérterületének számító Ferrarára is elnyeri e címet. MATZ, *Ki mikor*, 63; CAPPELLI, *Cronologia*, 404–405.

⁹⁴ WERNER MALECZEK, *Privilegium maius. Privilegium minus*, Lexikon des Mittelalters 7, München 1995, 230; MATZ, *Ki mikor*, 256; CAPPELLI, *Cronologia*, 527.

⁹⁵ Vö. a bizánci császárra vonatkozó megjegyzést a François de Conzié által összeállított XIV. századi ceremóniáléban (STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 23): „*imperator Constantinopolitanus Graecorum, ubi reduceretur ad obedientiam et unionem Romane Ecclesie*”.

nem látszott teljesen elveszítettnek a pápaság szempontjából.⁹⁶ A megmaradt koronának helye azonban rögzült, mivel sorrendjük változatlan az előző állapothoz képest. (A Navarrai Királyság is szerepel, mert bár az ország déli fele 1512-ben a kasztíliai korona része lett, az északi rész csak 1589-ben került a Francia Királysággal perszónálunióba.)⁹⁷ A hercegségek legvégén már szerepel a III. Pál pápa által családja, a Farnesék számára 1545-ben létrehozott Pármai és Piacenzai Hercegség is.⁹⁸

4. RANGVITÁK ÉS KEZELÉSÜK

A ranglista, akármelyik változatát tekintjük is, alapvetően egy általános igényű, a szokásjogban gyökerező és „belső használatra” készült (vagyis nem egy nyilvánosan, egy hivatalosan előírt, kihirdetett és kötelező jelleggel bíró pápai rendelkezés) és gyakorlatban *alkalmazott*, és ezáltal formált jelenség.⁹⁹ Szó sincs arról, hogy az érintett uralkodók vagy követeik nagy része ne fogadta volna el a precedencialistát:¹⁰⁰ mindenki elfogadta a rangsorolást *általában*, de az adott helyzetben a saját helyét mással – jellemző módon a nagyjából azonos „súlycsoportba” tartozóval – szemben sérelmezhetette.¹⁰¹ A külkapcsolatok bővülése ellenére még a pápai udvarban is csak ritkán volt együtt, egyszerre jelen minden keresztény uralkodó követe – ilyen lehetett például Burckard szertartásmesteri naplójának tanúsága szerint egy VIII. Ince által hirdetett, a törökellenes kereszties hadjárat megszervezését célzó „kongresszus” 1490 nyarán.¹⁰² Inkább az volt a

⁹⁶ ERIK KJERSGAARD–JOHAN HVIDTFELDT, *De første Oldenborgere 1448–1533* (Danmarks Historie, red. John Danstup, Hal Koch, 5), København 1963, 522–541; SVEND CEDERGREEN BECH, *Reformation og Renaissance 1533–1596* (Danmarks Historie, red. John Danstup, Hal Koch, 6), København 1963, 11–200; CARTER LINDBERG, *The European Reformations*, Chichester 2010², 303–310 (Anglia), 316–318 (Skócia); OWEN CHADWICK, *A reformáció* (Osiris könyvtár. Vallástörténet; ford. Szabó István), Budapest 1998, 93–98, 116–125 (Anglia), 163–166 (Skócia).

⁹⁷ MATZ, *Ki mikor*, 56.

⁹⁸ MATZ, *Ki mikor*, 62; CAPPELLI, *Cronologia*, 420, 426.

⁹⁹ Vö. NYS, *Histoire*, 516, STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 560.

¹⁰⁰ Vö. HERCZEG, *Magyarország külpolitikája*, 91.

¹⁰¹ Vö. HELMRATH, *Rangstreite*, 154.

¹⁰² A pápa sok követet hívott egybe, nevek említése nélkül: *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 310, 1490. június 3. „*Notavi superius sanctissimus dominus noster principibus scripsisse, ut oratores suos ad Sanctitatem suam mitterent ex causa tunc expressa, de quibus in festo annunciationis beate Marie virginis supra habetur. Convenerunt igitur in Urbe plurimorum regum et principum oratores, inter quorum multos magna altercatio super precedentia orta est. Volens propterea sanctissimus dominus noster negotium inchoare, die jovis III junii cardinales omnes ad palatium ad se vocari fecit et primo consistorialiter rem proposuit; et ne in consistorio inter oratores contentio haberetur, misit Sanctitas sua ex consistorio in aula pontificum habito ad cameram papagalli, in qua oratores congregati erant, cardinales Andegavensem et Ulisbonensem, qui oratores ipsos nomine pontificis exhortarunt et rogarunt, quatenus ultramontani ad dextram et citramontani quorumcumque oratores essent ad sinistram pontificis locum reciperent, et illis pro hac vice contenti essent; quorum exhortationis oratores ipsi acquieverunt.*” És hogy a bemenetelnél se legyen galiba, külön ajtón eresztették

jellemző, hogy bizonyos uralkodók és itáliai városállamok követei gyakran, már a 15. század második felében is rendszeresen, szinte folyamatosan jelen voltak Rómában, mások pedig csak alkalomszerűen. Így bizonyos rangviták egyes szereplők hiányában eleve csak ritkán fordulhattak elő. Mivel a pápai–magyar diplomáciai kapcsolatok más csatornáinak a megléte miatt a középkor végén a magyar király római követségei sem voltak túl sűrűek (a francia, császári vagy velencei jelenléthez képest) – a Jagelló-korban az 1492–1496 közötti időszakot (amikor II. Ulászló házasságai egyházi érvénytelenítését kívánta elérni),¹⁰³ illetve az 1522–1525 közötti, csaknem folyamatos magyar diplomáciai jelenléte (Brodarics István mint II. Lajos szentszéki követe és a törökellenes segítség kérdése)¹⁰⁴ leszámítva átlagosan csak 2–5 évente bukkantak fel az Örök Városban a magyar király követei¹⁰⁵ –, ezért a magyar rangviták sem lehettek túl gyakoriak. Ha mégis jelen voltak a Kúriában a vitatkozó felek, akkor a szertartásmesterek, illetve a pápa eseti megoldással élhettek. A rangviták kezelése sokban függött az alkalomtól és a helyszíntől is:¹⁰⁶ a Róma kapui előtti fogadás és a bevonulási menet, a konzisztórium ülésrend, illetve a pápai miséken való jelenlét más és más koreográfia szerint zajlott.

Az alábbiakban csak a *Tractatus de oratoribus* fejezeteiben taglalt esetekre szorítokozva igyekszem áttekintést adni a rangviták kezeléséről. Grassi munkájában összesen 19 rangvita- esetet mutat be 1481–1504 közötti évekből. A legkorábbi eset-

be őket. A pápa beszédét ezután rendszerben meghallgatták. – Az esetre utal Grassi: *Tractatus*, cap. 49. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 251).

¹⁰³ FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székekkel I–III*, Budapest 1901–1903, II, 248–255; KUBINYI ANDRÁS, *Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve (szerk. Zombori István), Budapest 1996, 119–134, 120–122. (A felbontásra végül 1500-ban került sor.)

¹⁰⁴ KUBINYI, *Diplomáciai*, 239; VI. Adorján pontifikátusa alatt: LAKATOS BÁLINT, *Kálnai Imre főesperesi és királyi titkári kinevezése (1523–1525). Adalékok a pápaság magyar személyi politikájához Mobács előtt*, Századok 144 (2010) 411–432, 418–426; VII. Kelemen alatt legújabbán lásd NEMES GÁBOR, *Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékekkel (1523–1526)*, Századok 149 (2015), 479–506, 483–490; Brodarics római tevékenységére lásd még: KASZA PÉTER, *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe* (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok), Pécs–Budapest 2015, 52–66.

¹⁰⁵ A két időszak között: 1498. október, 1503. március, 1500. november–december folyamán egyelőre azonosítatlan személyekből álló követségek: WALTER HÖFLECHNER, *Die Gesandten der europäischen Mächte, vornemlich des Kaisers und des Reiches 1490–1500* (Archiv für Österreichische Geschichte 129), Wien 1972, 368–370 (nr. 22.09, 22.012, 22.017), 459; 1502/3 fordulóján, 1508 tavaszán, 1511/2 fordulóján Beriszló Péter (FRAKNÓI, *Magyarország és a Szent-szék*, II, 262–263, 303; KUBINYI, *Diplomáciai*, 124–125), 1513-ban Márton kalocsai érkanonok (FRAKNÓI, *Magyarország és a Szent-szék*, II, 319; KUBINYI, *Diplomáciai*, 126), 1517/1518-tól római ügyvivőként Francesco Marsuppini (FRAKNÓI, *Magyarország és a Szent-szék*, II, 326; KUBINYI, *Diplomáciai*, 126; NEMES, *Magyarország kapcsolatai*, 483–485), 1519 tavaszán Werbőczy István, Gyurkovci Csavlovics Pál és Fánsci Imre mint magyar rendi (de királyi felhatalmazással is rendelkező) követség (FRAKNÓI VILMOS, *A tolnai országgyűlés külügyi actiója 1518-ban*, Budapesti Szemle 172. köt. 491. sz. (1917. november) 211–225, 212–213, 216–219; KUBINYI, *Diplomáciai*, 127–128).

¹⁰⁶ A Bázeli Zsinaton ugyancsak fontos volt a helyszín, lásd HELMRATH, *Rangstreite*, 148.

ben, a birodalmi választófejedelmek és a milánói herceg követei közötti 1481-ben történt rangvita (1. sz.) említésénél a pápai titkár és kamarás, Jacopo Gherardi da Volterra római naplójára hivatkozik, de Gherardi naplójának vonatkozó részéből ez az eset hiányzik.¹⁰⁷ A többi eset két csoportra osztható. Tizenkét ügy (2–13. sz.) az 1487–1494 közötti időszakban történt, míg hat rangvita (14–19. sz.) 1504. április–október között esett meg. Grassi mindegyik esetet Burckard naplói alapján ismerteti (két esetben, a 14. és 16. számú vitánál nem hivatkozik tételesen elődje munkájára, de ezek dátumából – 1504 januárja és áprilisa – világos, hogy itt is Burckard lehetett a forrás, mivel Grassi maga csak májusban lépett hivatalba). Csupán a három utolsó ügy szerepel a saját szertartásmesteri naplójában is, és noha az utolsó ismertetett rangvitát követően műve megírásáig még négy év telt el, a saját későbbi praxisából egyetlen ügyet sem emelt be munkájába példaként. A rangvitákat beszámozva, időrendben sorolom fel (az elemek sorrendje: a vitázó felek, a helyszín, a megoldás módja, melyik lista alapján dönthettek, hivatkozások Grassinál, illetve forrásánál):

1. 1481. birodalmi választófejedelmek–Milánó. Az esetről semmi közelebbit nem tudunk. – *Grassi: Tractatus*, cap. 48.14. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 249) Jacopo Gherardi alapján.

2. 1487. febr. 1–2. Velence–Brandenburg. *Cappella Sistina*; távolmaradás (a brandenburgit előre kéri a szertartásmester, hogy maradjon távol); *A* – *Grassi: Tractatus*, cap. 48.16. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 250); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 180–182.

3. 1487. febr. 2. Magyarország–Skócia. *Cappella Sistina*; megjelenés felváltva; *A* – *Grassi: Tractatus*, cap. 48.16. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 250); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 180–182.

4. 1488. febr. 20–jún. 1. Franciaország és Spanyolország–római király. Szent Péter-bazilika és a *Cappella Sistina*; pápai megerősítés (elült a vita, miután Miksa megválasztását a pápa megerősítette); *A*, *B*, *E* – *Grassi: Tractatus*, cap. 48.II. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 248–249); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 223, 229–231, 235.

5. 1489. nov. 1. Siena–Mantova. *Cappella Sistina*; kimennek (mindketten távoznak); nem dönthető el, melyik lista alapján – *Grassi: Tractatus*, cap. 48.10. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 248); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 280.

6. 1490. jan. 6. Sváb szövetség–Pfalz. A helyszín nem ismert; ülőhely felváltva (kiegyeznek; a döntés függőben maradt); nem dönthető el, melyik lista alapján – *Grassi: Tractatus*, cap. 50. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 252–253); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 293–294; BÖLLING, *Causa differentiae*, 173–175.

¹⁰⁷ *Grassi: Tractatus*, cap. 48.14 (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 249). A *Diarium Romanum* kiadása: *Il diario Romano di Jacopo Gherardi da Volterra. Dal VII settembre MCCCLXXIX al XII agosto MCCCLXXXIV*, a cura di ENRICO CARUSI (Rerum Italicarum Scriptores, nuova edizione, 23/3), Città di Castello 1904–1911. Az 1481. év: 33–85. További követjárásokra lásd STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 42–43, 87. j. Az eset hiányára lásd STENZIG kommentárját: uo., 619–620.

7. 1490. febr. 2. Dánia–Lengyelország. *Cappella Sistina*; döntés (lengyelek javára); *A, B, E – Grassi: Tractatus*, cap. 48.17. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 250); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 297.

8. 1490. máj. 20–29. Skócia–Nápoly. *Cappella Sistina*; kimennek (mindketten távoznak; mivel összecaptak utána, a palotából is ki lettek tiltva); *A – Grassi: Tractatus*, cap. 48.18. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 250); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 309–310.

9. 1492. febr. 2–1493. márc. 31. mainzi érsek–kölni érsek. Pápai lakosztály (camera); megjelenés felváltva (kiegyeznek); nem dönthető el, melyik lista alapján – *Grassi: Tractatus s*, cap. 48.13, 65. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 249, 269); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 413.

10. 1493. ápr. 3–4. birodalmi választófejedelmek–Ausztria–Burgundia. *Cappella Sistina*; egyik távozik (a szertartásmester kéri, hogy cseréljenek helyet, az osztrák–burgund követ távozik; másnap a pfalzi követ távozik); *A(?)*, *E – Grassi: Tractatus*, cap. 67, 68. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 270–272); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 413–414.¹⁰⁸

11. 1493. máj. 25. kölni érsek–trieri érsek. *Cappella Sistina*; megjelenés felváltva (kiegyeznek); nem dönthető el, melyik lista alapján – *Grassi: Tractatus*, cap. 66. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 271–272); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 426.

12. 1493. jún. 2. Velence és Milánó–Szavoja; *Cappella Sistina*; egyik távozik (előre megkérlik a velenceit és a milánóit, hogy ne jöjjenek; helyett a szavojai a burgund herceggel és a trieri érsek–választófejedelem követével keveredik konfliktusba; a szavojai és a burgundi kimennek, a trierit a pápa elküldi, a szavojait visszahívják); *A – Grassi: Tractatus*, cap. 68. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 271–272); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 427, II, 290 (1501. jún. 23.), 305–306 (1501. nov. 28., dec. 5., 12.).¹⁰⁹

13. 1494. febr. 2. Nápoly–Magyarország. *Cappella Sistina*; szétültetés; *A(?)*, *B(?)* – *Grassi: Tractatus*, cap. 48.12. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 249); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 457.

14. 1504. jan. 17. Ferrara–Siena; Pápai lovasmenet a Sant’Antonio-bazilikához,¹¹⁰ illetve a *Cappella Sistina*; szétültetés (a sienait a menet világi részébe küldik, mivel a ferrarai egyházi, ezért az egyházi követekkel együtt lovagol; a kápolnában a milánói, ferrarai és sienai követet kiülteti a pápa a két oldalára); *A, D – Grassi: Tractatus*, cap. 48.6, 48.15. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 247, 249–250).

15. 1504. ápr. 14. *Conservator Urbis*–Velence; *Cappella Sistina*, áldozáskor; a pápai tisztségviselő leváltása (*conservator* lemondatása, bocsánatkérés a követtől);

¹⁰⁸ Az eset előzménye a Bázeli Zsinaton (1433–1434): HELMRATH, *Rangstreite*, 160–162.

¹⁰⁹ 1515. május elején, az V. Lateráni Zsinat negyedik ülésszakának alkalmából kiújult a hármas rangvita, a szavojai követet külön ültették: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 564. (*Grassi: Diarium* [1515. május 4.], BAV Vat. Lat., vol. 5636, fol. 105v–106r; közli: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 687–688.)

¹¹⁰ STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 596.

nem dönthető el, melyik lista alapján – *Grassi: Tractatus*, cap. 48.4. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 247); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), II, 447.¹¹¹

16. 1504. ápr. 14. Siena–Lotharingia. *Cappella Sistina*; egyik távozik (a sienai); *A, D* – *Grassi: Tractatus*, cap. 48.5. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 247).

17. 1504. jún. 24. Montferrat–Firenze. Pápai konzisztórium; döntés (firenzeiek javára); *D* (csak ebben szerepel Montferrat) – *Grassi: Tractatus*, 48.3. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 247); *Grassi: Diarium* [1504. jún. 29.], BAV Vat. Lat. 4739, fol. 8v (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 580–581); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), II, 455–456.

18. 1504. jún. 28. (1436. júl. 28.) Spanyolország (Kasztília és León)–Anglia. (Bázei zsinat)¹¹²; megjelenés felváltva (az egykori zsinati döntés ellenére); *A, B* – *Grassi: Tractatus*, cap. 51. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 254–255), *Grassi: Diarium* [1504. júl. 28.], BAV Vat. Lat. 4739, 7rv (említi STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 653. 1213. jegyz.; *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), II, 455–456).

19. 1504. okt. 31. Bologna–Rodosz (Szent János-lovagrend nagymestere). *Cappella Sistina*; megjelenés felváltva (kiegyeznek); valójában egyik fél sem szuverén, nem lennének jogosultak követet küldeni – *Grassi: Tractatus*, cap. 48.7. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 248); *Grassi: Diarium* [1504. okt. 19.], BAV Vat. Lat. 4739, fol. 26v (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 445–446); *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), II, 462.

Grassi példáinak túlnyomó része a pápai magánkápolnában, a *Cappella Sistina*-ban (*cappella maior*) történt, általában valamelyik ünnep (például vízkereszt, gyertyaszentelő, áldozócsüdtörtök, mindenszentek) pápai miséjén. Az esetek már egy kiforrott gyakorlatot mutatnak és bizonyos követek közötti rangviták már „hagyományosnak” tűnnek, például az itáliai államok: Velence–Milánó–Szavoja (12. sz.) Ferrara–Siena (14. sz.), Siena–Mantova (5. sz.) egymás közötti, a birodalmi választófejedelmek egymás közötti (9., 10., 11. sz.) és az itáliai államokkal folytatott (1, 2, 16. sz.), illetve a francia és spanyol király Miksa választott római királlyal folytatott vitái (4. sz.). A vitázó felek közül csak hat esetben szerepelnek királyi követek, a többi 13 hercegi, választófejedelmi, városi küldött vitája. Ceremóniamesteri szempontból ez utóbbiak valamivel komplikáltabbnak tűnnek, ez indokolhatja a több példa bemutatását.

Az esetek harmadában egyik vagy mindkét fél távozott a helyszínről vagy eleve távol maradt (2., 5., 8., 10., 12., 16. sz.), további hat esetben békés megegyezés alapján felváltva jelentek meg (3., 6., 9., 11., 18., 19. sz.; ebből egy esetben, a 6. számúban a Sváb szövetség (amely ráadásul csak egy liga, nem is egy államalakulat), illetve a pfalzi választó követe 1490-ben úgy állapodott meg, hogy mindig mindketten

¹¹¹ A 17. sz. elején a pápai udvari ülésrendben a *conservatori* valóban a hercegekkel és őgróffokkal egy kategóriában szerepelnek: VISCEGLIA, *Il cerimoniale*, 139–140.

¹¹² HELMRATH, *Rangstreite*, 163–166; BÖLLING, *Causa differentiae*, 171.

megjelenve a helyet cserélgetik). Az egymással rangvitában álló követségek egyébként maguk is törekedtek a békés kiegyezésre. Általában sikerült megállapodniuk, hogy a két fél felváltva jelenjen meg a nyilvános konzisztóriumokon vagy csak egyikük menjen be a fogadóterembe.¹¹³ Két esetben a pápa elkülönítést azaz szétültetést alkalmazott (13., 14. sz.), két esetben, 1490-ben a dán–lengyel (7. sz.), 1504-ben a monferrati–firenzei vitában (17. sz.) az utóbbiak javára döntött, szintén két esetben (4., 15. sz.) pedig másként oldódott meg a helyzet. Egy eset megoldása ismeretlen (1. sz.).

A megoldások Grassi traktátusa szerint tehát a rangvitáknak legtöbbször nem az eldöntésére, hanem a kikerülésére irányultak: a pápa nem változtatja meg vagy pontosítja a sorrendet, mivel a keresztény közösség egyik tagjának sem akar indokolatlanul kedvezni vagy sérelmet okozni. Ezt a ceremóniamester is hangsúlyozta a rangvita-ésetek utáni fejezetben.¹¹⁴ Ebből a szempontból teljesen indokoltnak tűnik Grassinak a 47. fejezetben a már idézett távolságtartó véleménye a „veszélyes” és „nem teljesen jogos” sorrendről, és ugyanerre rímelnék I. Miksa császár római megbízott követének, Alberto Piónak, Carpi grófjának 1514. márciusi jelentései. I. Miksa ugyanis – miután már 1513 őszén, egy akkori rangvita kapcsán igyekezett római követét visszahelyeztetni az őt megillető helyre¹¹⁵ – szeretne volna megszerezni a precedencialistát. Parancsára Carpi gróf többször is kilincselte a szertartásmestereknél ezért, de Grassi és kollégája, Balthasar Nicolai sokáig elzárkózott, mondván „sok rangvita még függőben van, amelyet sohasem döntöttek el vagy zártak le, és nagyon nehéz mindenki számára sorrendet megállapítani (*ordinem*

¹¹³ A felváltva való megjelenés a bázeli zsinaton is bevett megoldás volt: HELMRATH, *Rangstreite*, 155.

¹¹⁴ Grassi: *Tractatus*, cap. 49. „*Quod pontifex discordias inter oratores quoscunque super locorum prece-dentia discidentes non iure decidere, sed aliquo modo tranquillare et modificare consuevit*” (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 250–252).

¹¹⁵ HERMANN WIESFLECKER, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende der Neuzeit*, V: *Der Kaiser und seine Umwelt. Hof, Staat, Wirtschaft, Gesellschaft und Kultur*; Wien 1986, 488, 786, 34. j. A forrás: I. Miksa a pápához. ÖStA HHStA Reichskanzlei, Maximiliana 30 (alt 23b, Konv. 2), fol. 47v. Restaurált fogalmazvány (a kihúzásokat nem jelöltem, a beszúrásokat \ / közé helyeztem). „[De] I[o]co oratoris sui. Beatissime pater, domine reverendissime. Semper ab ineunte aetate nostra sacrosancte Romane ecclesie pontifices pro tempore existentes filiali devotione observantia et veneratione prosequi sumus et Sedem Apostolicam ex animo coluimus et ita animus noster est continue faciendi, et tanto plus beatitudinem vestram quanto eam maioris venerationis affectu colimus ob sua in nos paterna beneficia; itidem semper decor et dignitas nostra nobis ab omnibus fuit integre observata, nec passi sunt ab ullo in personam cuiuspiam minimi ex nostris a quopiam opprimi. Nunc autem intelleximus cum displicentia Carolum ex condam dispositibus arte voluisse precedere magnificum Albertum Pium comitem Carpi consiliarium et \ apud sanctitatem vestram/ oratorem nostrum et, quod nobis molestius fuit, in conspectu totius populi Romani adnixus est cum magna contumelia nostra \ id agere/ et contra virum non minoris condicionis quam sit \ ipsius Caroli/; etiam si non augetet oratorem nostrum et quem nos ibidem cum magno incommodo et dispendio sui tenemus, ut sanctitatem vestram magis condecoraremus et nostrum ad eam studium comprobaremus. Itaque rogamus beatitudinem vestram, ... ob]viatur a quopiam nobis in persona oratorum nostrorum contumeliam inferere(!), sed eis servetur locus eorum et decus noster et quilibet gradum et condicionem suam recognoscat, quare tanto magis nos beatitudo vestra ad cultum et observationem suam constringet. Datis Auguste XII. Novembris 1513.”

omnium assignare), mivel nincs is az a kezük ügyében. De azért át fogják nézni a könyveiket, és amit csak találnak, oda fogják adni.” Mivel azonban nem kapta meg, a császári követ legalább az angol–kasztíliai rangvitáról (vö. 18. sz.) igyekezett az egyiküket kikérdezni. Erre megígérték neki az azt szabályozó bázeli zsinati bulla szövegét is.¹¹⁶ Végül március végén Carpi elküldhette a listát, amelyet Grassi könyvéből másoltak ki számára.¹¹⁷

A szertartásmesterek szabódása és az *ordo* előkeresésének állítólagos nehézsége szintén azt mutatja, hogy nem a nyilvánosságnak szánt és nem normatív rangsorként tekintettek a precedencialistára. Ez azonban nem akadályozta meg a szertartásmestereket, illetve magát a pápát abban, hogy bizonyos helyzetekben erre vagy más, precedensértékű előzményekre hivatkozva döntsenek rangvitákban (1490-ben arról, hogy a lengyel követ megelőzi a dánt, 1504-ben pedig arról, hogy a firenzei követ a montferratit), amelyet az érintettek el is fogadtak, így e viták megoldódtak. Arról is tudunk, hogy 1517. március 16-ai bullájában X. Leó hivatalosan is biztosította a császár utáni első helyet a francia királynak. (Igaz, a szakirodalomból ismert jelzet alapján a bullaregisztrum-kötetekben a szövegnek egyelőre nem akadtam nyomára.)¹¹⁸

¹¹⁶ ÖStA HHSStA Maximiliana 31 (alt 24a, Konv. 1), fol. 9–12. 1514. március 3., Róma. Alberto Pio Carpi császári megbízott követ jelentése I. Miksához; a vonatkozó részlet: fol. 11v (a kipontozott részek a levél szakadása miatt hiányoznak): „*Lam binis litteris maiestatis vestre mibi iniunxit, ut ei mitterem sub fide publica ordine orat[orum regum] et principum Christianorum, qui servatur hic in Curia Romana ex [...]* decreto conciliorum et Sedis Apostolice. Negligentia mea non est pretermisum, quod iam receperit, verum culpa magistrorum cerimoniarum, quos saepe sollicitavi et rogavi, etiam offerens munera, ut illum mibi tribuerent, verum mibi dixerunt, multorum controversias ad huc pendere, que nunquam decisæ aut terminatæ fuerunt, et difficillimum esse ordinem omnium assignare, cum nec ipsi illum penes se habeant, verum quod perquirent omnes libros suos, et quicquid habebunt, mibi darent; nondum tamen illum dederunt, verum percunctatus sum eos signanter de oratore regis Hispaniæ et Angliæ, quis eorum alteri preferri debeat, uterque eorum se respondit, verum ipse Hispanus est regem(!) Casellæ preferri regem Angliæ, et de hoc penes se habere bullam cuiusdam concilii, in qua hoc decretum est, promisitque se mibi daturum exemplar illius, quod una cum ceteris quibuscunque, que in hac materia perquirere potero, mittam ad maiestatem vestram.”

¹¹⁷ Uo., fol. 154–157. 1514. március 31., Róma Alberto Pio Carpi császári követ jelentése I. Miksához; a vonatkozó részlet: fol. 156r „*Iniunxerat mibi maiestas vestra mensibus elapsis, ut sibi mitterem ordinem oratorum omnium principum, qui servantur hic in Curia Romana; respondi id difficillimum esse, quomodo nec hic omnia decisæ et statuta erant, ut certe esse deberent, multasque controversias et questiones ad huc inter ipsos pendere, ea tamen, que reperiri potuerunt, extracta ex libro reverendi domini episcopi Pisaurensis cerimoniarum magistri [= Grassi] ad maiestatem vestram transmittito.*” A levél melléklete hiányzik.

¹¹⁸ CARDINALE, *Le Saint-Siège et la diplomatie*, 111. 1517. március 16., regisztrumbejegyzése: ASV Registri Vaticani, vol. 1196, fol. 224r. E jelzet minden jel szerint félreértés következménye, mivel a kötet régi számozás szerinti 224. oldala üres, a gépi számozás szerinti oldalon pedig pedig X. Leónak a fol. 223r–225v (régí számozás szerint 225r–227v) oldalon szereplő bullája a lateráni zsinat „*super sexta sessione facienda*” vonatkozik, kelte Róma, 1517. március 17. A kötetben található rubricellák szerint ebben a kötetben a keresett tárgynak megfelelő ügy nincs. – Cardinale szerint (uo.) a bulla két példánya: ASV Archivum Arcis, Arm. I–XVIII, n. 1905, 1906. Ezt azonban a kézirat leadásáig nem volt alkalom megnézni.

Arra a kérdésre, hogy a rangviták melyik listának vagy listáknak az ismeretét és alkalmazását (elfogadását vagy elutasítását) tükrözik, igazából nem lehet felelni. A lista, vagyis listák közül valójában csak az *A*, a *B* és az *E* változat tartalmaz rangvitára való utalásokat. Bár a példákat megvizsgálva az *A* listát tüntethettem fel leggyakrabban – és ez kronológiailag meg is felel annak, hogy Grassi mondanivalóját leginkább elődje szertartásmesteri naplójából vett példákkal támasztotta alá –, de bizonyos esetekben az *A* lista előzménye, a *B* is szóba jöhet (az *A* egyszerűsített későbbi változata, az *E* csak logikailag, hiszen az *A*-hoz képest a sorrendje ugyanaz). Három esetben (14., 16., 17. sz.) elméletileg a még korábbi *D* listát is figyelembe vehetjük annak ellenére, hogy ezek mind 1504-ben történt esetek (Monferrat őrgrófjának helyét viszont egyelőre csak ebből a *D* listából ismerjük). A példák azonban több, mint harmadában, azaz hét esetben (1., 5., 6., 9., 11., 15., 19. sz.) semmi támpontunk sincs. Mindez összecseng azzal, hogy a felek rangigényeinek és érvelésének legtöbbször közülük sincs a listákban található sorrendhez. 1490-ben például, amikor a dán király követét, Ewald von Senenbroder schleswigi prépostot (a szokás, tehát a lista alapján) a lengyel király követe mögé sorolták, saját vágya szerint magát közvetlenül a francia király követe mögé helyezte volna.¹¹⁹

5. MAGYAR RANGVITA-ESETEK

Mindezek fényében vegyük szemügyre a Grassi traktátusában ismertetett két magyar rangvitát! A magyar király követei egyrészt a skót, másrészt a nápolyi király követeivel szálltak vitába 1487-ben, illetve 1494-ben. Bár mindkét példa Burckard szertartásmesteri naplójából való átvétel, amely ezen diáriumok közül egyedülként régóta kiadott formában is hozzáférhető, de a kutatás a magyar vonatkozásokra eddig tudtommal nem figyelt fel. (Meg kell jegyezni, hogy a *B* lista egyik, 16. század végi lejegyzésében utalnak a portugál–magyar rangvita tényére, de erre sem a *Tractatus de oratoribus* szövegéből, sem máshonnan nem ismerek egyelőre példát, noha az eddigiek alapján egy efféle rangvita logikusan bekövetkezhetett.)¹²⁰

Magyar–skót rangvita. 1487. február 2-án Kamarcai Vitéz János szerémi püspök és váradi prépost mint Mátyás király akkor már egy ideje Rómában tény-

¹¹⁹ Burckard: *Diarium* (ed. CELANI), I, 297, 1490. február 2. „...*quam locum ipse dominus Ewaldus acceptavit, licet prius mihi dixisset locum suum esse immediate post oratorum regis Francie.*” Az esetet említi Grassi: *Tractatus*, cap. 48.17. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 250, és kommentár uo., 622–623.) – a svéd király követe a bázeli zsinaton hasonló módon amellet érvelt, hogy az összes király elé kell kerülnie országa régi volta miatt: HELMRATH, *Rangstreite*, 171–173.

¹²⁰ 1526-ból viszont idéz egy skót–portugál rangvitát FLETSCHER, *Diplomacy in Renaissance Rome*, 72–73.

kedő követe¹²¹ került ellentétbe IV. Jakab skót király két követével, William Scheves Saint Andrews-i érsekkel¹²² és Robert Blackadder glasgow-i püspökkel¹²³ a Cappella Sistinában, illetve a Szent Péter-bazilikában tartott pápai mise előtt. Grassi traktátusa és Burckard naplója egyaránt beszámol az esetről:

„*Ungari contra Scotos*

Similiter et hec de duorum regum, videlicet Ungarie et Scotie oratoribus dissidentibus legi, videlicet Purificationis die anno 1487 certant legati Ungarie et Scotie de precedentia. Hortatu pontificis hi concordant, ut ea die maneant Ungari, qui prius advenerant, sacris sequentibus venirent Scotti nec compareant Ungari et ita servetur, donec conveniat.”

Grassi: *Tractatus*, cap. 48.16, 103r (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 250.)¹²⁴

„*Feria sexta, II februarii, festo purificationis beate Marie virginis sanctissimus dominus noster, quum in camera papagalli¹²⁵ paramenta consueta acciperet, mandavit mihi, quod dicerem archiepiscopo Sancti Andree et episcopo Glasquensi, oratoribus regis Scotie, quod cederent ac locum supra se darent episcopo Syrmieni, oratori regis Hungarie ex eo, quod tempore felicitis memorie Pii pape II decisum esset et declaratum, quod rex Ungarie Scotie regem precedere deberet. Similiter et domino Melchiori Truchses,¹²⁶ oratori illustrissimi marchionis Brandenburgensis, non electoris sed fratris sui,¹²⁷ quod non veniret ad capellam ad evitandum contentionem inter eum et oratorem domini Venetorum,¹²⁸ qui propter confederationem publicandam hoc mane venturus esset ad capellam. Dixi, utique dominus Melchior acquievit, sed alii se opposuerunt. Nam papa ad capellam majorem*

¹²¹ FRANKÓI, *Magyarország és a Szent-szék*, II, 229–238; FRANKÓI VILMOS, *Mátyás király magyar diplomatái*, XIV: *Ifjabb Vitéz János*, 8. közl. Századok 33 (1899) 291–309, 9. közl. uo., 389–410, 389–400; SONNEVEND GERGELY, *Ifjabb Vitéz János veszprémi püspök*, Veszprém reneszánsza, 121–174, 127–128; PÁLOSEFALVI TAMÁS, *Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez*, Turul 86 (2013) 1–16, 2, 4; TAMÁS PÁLOSEFALVI, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526* (Magyar történelmi emlékek. Értekezések), Budapest 2014, 168–171, 446.

¹²² Rövid életrajza: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 1231–1232; HC II, 88.

¹²³ Rövid életrajza: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 992–994; HC II, 160; HC III, 203.

¹²⁴ A címet Grassi sajátkezűleg írta a margóra, de később adta a szövegnek. Lásd a kiadás idézett oldalán a 2. jegyzetet. Az általam nézett másolatban a szöveg teljesen egyező: BAV Barb. Lat., vol. 2452, fol. 126v–127r. Kommentárja: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 620–622.

¹²⁵ Öltözőszoba.

¹²⁶ Apostoli protonotárius, lindauai és Bamberg-St. Gangolf-i prépost, speyeri éneklőkanonok és würzburgi kanonok († 1494). *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 180–181, 3. j.; STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 1264.

¹²⁷ Siegmund brandenburg-kulmbachi örgróf, Johann Cicero örgróf féltestvére. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 621., 1087–1088. j.

¹²⁸ Bernardo Bembo, Agostino Barbarigo velencei dózse követe († 1509). STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 986–987.

eunte predicti oratores Scotorum regis sanctitati¹²⁹ sue graviter conquesti sunt cardinale Andegavensi¹³⁰ eos adjuvante, ex quo papa mandari per me fecit et ipsis et alteri regis Hungarie oratori, ne in capellam intrarent, quod et feci. Deinde quamprimum sanctitas sua facta ex more oratione solium ascendisset, vocari fecit omnes cardinales, quibus ante eum per circulum stantibus proposuit rem questionis oratorum regum predictorum, eorum petens consilium, sed re non decisa cardinales ad sua loca redierunt; fecerunt deinde in cappis suis pape reverentiam. (...) ¹³¹ Interim papa mandavit mihi, quod pro hoc mane archiepiscopo Sancti Andree et episcopo Glasquensi predictis locum darem inter episcopos assistentes et episcopo Syrmiensi inter oratores predictos, quod Syrmiensis acceptavit, illi vero recusantes capellam exiverunt. (...) ¹³² In fine papa dedit benedictionem et plenarias indulgentias, quas celebrans pronuntiavit, quo facto archiepiscopus Sancti Andree et episcopus Glasquensis coram pontifice protestati sunt de injuria eorum regi hodie facta, petentes ipsis justitiam ministrari; idem supplicarunt et protestati sunt cardinalis Andegavensis cum oratoribus regis Francie, comite Tendille,¹³³ regis Portugallie¹³⁴ et regis Romanorum¹³⁵; papa respondit cardinales predicta ordinasse et quod ipse eis libenter justitiam ministrabit.”

Burckard: *Diarium* (ed. CELANI), I. 180–182.¹³⁶

Grassi az esetet röviden úgy intézi el, hogy a pápa biztatására a felek simán kiegyeztek a felváltva való megjelenésben, amelyet a magyar fél kezdett, mivel aznap előbb érkezett meg a kápolnába. A burckardi naplóban azonban az eset leírása befejezetlen: VIII. Ince még a mise előtt jó előre figyelmeztette a skótokat, hogy egy II. Pius idejében született döntésnek megfelelően adjanak elsőbbséget a magyar követnek. (E döntést egyelőre nem tudom azonosítani; a magyar királyt a skót előtt szerepeltető *B* lista feltehető keltezésével viszont egybecseng II. Pius pontifikátusának ideje.) Az eset a brandenburgi és velencei követek rangvitájával egyi-

¹²⁹ A szövegkiadásban tévesen: ‘sanctitatis’.

¹³⁰ A szövegkiadásban: ‘Andegavense’; Jean Balue, 1467-től haláláig Angers püspöke, bíboros (tit. S. Susanna 1467–1483, Albano 1483–1491, Praeneste 1491–† 1491), Franciaország bíboros protektora. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 979–981; HC II, 15, 59, 60, 65, 87.

¹³¹ A kihagyott mondatban Burckard megnevezi a pápa mellett maradó, és a paramentumokat átvevő bíborosokat.

¹³² A kihagyott szövegrész a gyertyák megáldásának, a kápolnából a szomszédos Szent Péter-bazilika főoltárához tett körmenetnek, a pápai mise részleteinek, valamint a velenceikkel kötött szövetség kihirdetésének részleteit írja le.

¹³³ A spanyol követ, Iñigo (II.) Lopez de Mendoza, Tendilla második grófja († 1515), STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 1141–1144.

¹³⁴ Pedro de Noronha királyi *maïordomus* és Vasco Fernando, portugál követek, STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 622, 1094. j., 1163 (az előbbi életrajzi adatai).

¹³⁵ Robert van Blytterwick (Blitterswijk), gelderni kancellár, I. Miksa római király követe. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 996–997.

¹³⁶ A szövegben szereplő rövidítéseket jelzés nélkül feloldottam, a vesszőket megváltoztattam: a mellékmondatot tömörítő szerkezetek előtt és mögött tett vesszőket mellőztem, a vonatkozó mellékmondatok elé vesszőt tettem.

dejűleg történt. De míg a brandenburgi követ arra a pápai kérésre, hogy aznap ne legyen jelen, engedett, a skótok tiltakoztak. A felkért bíborosok nem tudtak az ügyben dönteni; a pápa megoldása, hogy a két skót püspök-követet a mise asszisztenciájához kívánta sorolni, Vitéz Jánost pedig a követek között hagyta, nem sikerült, mivel a skótok távoztak. A mise végén viszont más rangvitázó felekkel együtt újból panaszt tettek a pápánál, aki gyakorlatilag visszakozott, a bíborosokra hárítva a dolgot. Lehet, hogy ezután tényleg sor került a kiegyezésre, de erről Burckard már nem tudósít. Az esetnek megfelelően a skót–magyar rangvitát Grassi jelezte is az *A* listában, mind a szertartásmesteri naplóbeli, mind a traktátusában szereplő lejegyzéskor.

Magyar–nápolyi rangvita. A másik eset hét évvel később, 1494-ben, ugyancsak gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén történt. Ekkor Bakócz Tamás egri és Sánkfalvi Antal nyitrai püspök és pozsonyi prépost, II. Ulászló király diplomatái¹³⁷ kerültek rangvitába Alvisé Paladini rezidens nápolyi követtel.¹³⁸ A dolgot bonyolíthatta, hogy a Paladinit Rómába küldő Aragóniai Ferdinánd (Ferrante) nápolyi király néhány nappal korábban, 1494. január 25-én meghalt, ami elvileg a követ megbízatásának végét is jelentette. Ugyanakkor az új király, II. Alfonz követeként Antonio Alessandri csak márciusban érkezett meg a hódoló követséggel a Városba, tehát addig Paladini legalábbis ügyvivő volt.¹³⁹

„*Oratores regis Neapolitani contra oratores regis Ungarie*

Insuper aliam contentionem inter oratores regis Sicilie ex una et regis Ungariae ex altera in die Purificationis anno 1494 intervenisse legi, quam predictus sancte memorie Innocentius VIII [helyesen: Alexander VI] hoc modo compescuit potius quam diffinit, nam cum gemini essent oratores Ungariae et clerici et unicus laicus regis Neapolitani, iussit pontifex prefatus ad solium suum vocari ac ibi sedere ad sinistram suam in summo gradu pretactos geminos, relicto laico in suo loco, sed hiis ecclesiasticis immediate post penitentiarioros, prelatos et ante omnes etiam imperiales oratores candellas distribuit, tacentibus super hoc imperialibus et aliis regis, ut sic conticerent admonitis.”

¹³⁷ Bakóczra lásd: HORVÁTH RICHÁRD, *Bakócz IV. Tamás, Esztergomi érsek 1001–2003* (szerk. Beke Margit), Budapest 2003, 228–232 (korábbi irodalommal), 228. Sánkfalvira lásd KÖBLÖS JÓZSEF, *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)* (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12), Budapest 1994, 465–466; MIRIAM HLAVAČKOVÁ, *Diplomat v službách uhorských kráľov. Působenie nitrianskeho biskupa Antona zo Šankovíc na sklonu stredoveku*, *Historický Časopis* 58 (2010) 15–35, 27–29.

¹³⁸ 1470-ben Matera kapitánya, *consigliere di Terra d'Otranto, Bari e Capitanata*, 1491-től rezidens római követ. Rövid életrajza: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 1169–1170.

¹³⁹ Vö. CAPPELLI, *Cronologia*, 471; MATZ, *Ki mikor*, 69; STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 617, 1060. j., 961. A követ megbízatása valóban megszűnt ura halálhírének vételével: Grassi: *Tractatus*, cap. 86. (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 306, vö. uo., 86–87).

Grassi: Tractatus, cap. 48.12, 92^{rv} (ed. STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 249.)¹⁴⁰

„*Dominica quadragesime, secunda mensis Februarii, festo purificationis beate Marie virginis sanctissimus dominus noster paratus more solito venit ad capellam majorem supradictam, ubi facta ex more sibi per cardinales reverentia benedixit et distribuit candelas. Reverendissimus dominus cardinalis Neapolitanus¹⁴¹ dedit pape II magnas candelas, quas tenuerunt dominus Pisauri¹⁴² a dextris et senator¹⁴³ a sinistris, et parvam, quam tenuit dominus Petrus Carancius cubicularius secretus¹⁴⁴ deinde papa accepto gremiali dedit ipsi Neapolitano cardinali, prelati et aliis more solito; dominus Pisauri, post assistentes ante alios prelatos paratos et Tispoto¹⁴⁵ immediate post cardinales [ti. kapitak gyertyát]. Et quia contentio erat inter oratores regis Ungarie et regis Neapolitani, sanctissimus dominus noster, premissis oratore Neapolitani in loco ordinario, vocari fecit ad se dominos oratores clericorum(!) non prelatos oratores¹⁴⁶ regis Hungarie et eis dari fecit locum in gradu plani solii sui a sinistris, prope prelatos assistentes, ubi manserunt usque completo toto officio et non venerunt ad processionem. Papa dedit illis candelas post prelatos paratos ante penitentiarios paratos, et sic etiam ante omnes alios oratores, licet ibi essent oratores regum Romanorum¹⁴⁷ et Francie.¹⁴⁸”*

Burckard: Diarium (ed. CELANI) I, 457.¹⁴⁹

¹⁴⁰ A címet Grassi sajátkezűleg írta a margóra, de később adta a szövegnek. Lásd a kiadás idézett oldalán az 1. jegyzetet. Az általam nézett másolatban a szöveg teljesen egyező: BAV Barb. Lat., vol. 2452, 125^v–126^r. – Kommentárja: STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 317, 617–618.

¹⁴¹ Oliviero Carafa, nápolyi érsek (1458–1484), bíboros (tit. SS. Marcellini et Petri, 1467–1470, S. Eusebii 1470–1476, Albano 1476–1483, Sabina 1483–1503, Ostia 1503–† 1511), Ragusa bíboros protektora, HC II, 14, 59, 60, 61, 62, 200; STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 1028–1030.

¹⁴² Aloysius Capra, pesarói püspök (1491-től), a pápai kancellária régense, *abbreviator de parco maiore* 1497, († 1499) HC II, 214; THOMAS FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527)* (BDHIR 63), Tübingen 1986, 277, n. 109; *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), II, névmutató, 578.

¹⁴³ Andrea de’Nigusanti da Fano, *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 457, 1. j.

¹⁴⁴ VI. Sándor familiárisa, toledói kanonok († 1501). *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 457, 2. j.

¹⁴⁵ Személyét egyelőre nem tudtam azonosítani.

¹⁴⁶ Így a szövegkiadásban; a „clericorum” alakot helyesebb lenne javítani, így: „vocari fecit ad se dominos oratores – clericos non prelatos oratores – regis Hungarie”. THUASNE a szövegkiadásában e részt önkényesen átjavítva lerövidítette: *Johannis Burckardi... Diarium* (ed. THUASNE), II, 88.

¹⁴⁷ Marquard von Breisach III. Frigyes, majd I. Miksa titkára, bregenzi vogt, a római király követe, STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 1007–1008. *Burckard* naplójában az 1494. január 11-ei Rómába érkezését is említi: *Burckard: Diarium* (ed. CELANI), I, 456.

¹⁴⁸ Rostaing d’Ancézune, Fréjus püspöke (1487–1494/5), embruni érsek (1494–† 1510), és Juan de Serra († 1508). STENZIG, *Botschafterzeremoniell*, 618, 965–967 (Ancézune), 1234–1235 (Serra). HC II, 148, 155, III, 190. (Ancézune).

¹⁴⁹ A szövegben szereplő rövidítéseket jelzés nélkül feloldottam, a vesszőket megváltoztattam: a mellékmondatot tömörítő szerkezetek előtt és mögött tett vesszőket mellőztem, a vonatkozó mellékmondatok elé vesszőt tettem.

VI. Sándor pápa megoldása 1494-ben hasonló volt, mint elődjének a skót követek esetében: Bakóczot és Sánkfavit „kiemelte” a kollégák közül és trónszéke baljára ültette őket, mivel ketten voltak és egyháziak. De Burckard megjegyzése szerint nem voltak püspökké szentelve, ezért nem vettek részt sem a liturgikus cselekményekben, sem a körmenetben, hanem végig a helyükön ültek. Így viszont az összes többi követ előtt kaptak gyertyát, pedig I. Miksa római király és VIII. Károly francia király követei is jelen voltak, akik kétségtelenül rangosabbnak számítottak.

Az a forrásrészletekből nem derül ki, hogy a rangvitát a magyar követek kezdeményezték-e. De ezt nagyon valószínűsíthetjük egyrészt abból, hogy a nápolyi király mind az *A*, mind a korábbi *B* lista alapján megelőzi a magyart, tehát a nápolyi követnek nem lett volna érdeke kötekedni, másrészt Bakóczék küldetésének céljából. A magyar diplomaták ugyanis mások mellett éppen a nápolyi udvarral szemben királyuknak az Aragóniai Beatrixszal kötött házassága felbontásáért küzdöttek, így nem is lehettek az ellenféllel túlzottan szívélyes viszonyban.¹⁵⁰ Mindezt tetézte, hogy Ferdinánd nápolyi király (nem melleleg Beatrix apja) haláláig sikerrel akadályozta meg a házasság semmissé nyilvánítását,¹⁵¹ így a Rómába február 2-ig már nagy valószínűséggel megérkezett halálhíre felbátoríthatta Bakóczot és Sánkfalvit. Ha tehát ekkor valakivel szemben meg akarták Rómában a magyarok mutatni, hogy ki a tekintélyesebb, akkor az éppen a nápolyi követ lehetett.

Noha a pápai szertartásmesteri naplók jellegükénél fogva a szabályos és rendes eseteket, tehát amikor a precedencia minden vita nélkül megvalósult, általában nem részletezik, a magyar vonatkozású példák száma az eddig még fel nem tárt naplókötetektől bizonyára gyarapítható.¹⁵² Hogy nemcsak rangviták lapulnak a kötetekben, azt bizonyítja az az ANTONÍN KALOUS által most feltárt esküvői szertartásszöveg, amely II. Ulászló és Anne de Foix királyné 1502. szeptember 29-ei, Pietro Isvalies bíboros és pápai legátus által celebrált székesfehérvári házasságköté-

¹⁵⁰ KUBINYI, *Diplomáciai*, 121–122.

¹⁵¹ BERZEVICZY ALBERT: *Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz* (Magyar történelmi életrajzok), Budapest 1908, 514–515, 520–522, 526–528, 530–531, 545.

¹⁵² Grassi naplója harmadik kötetének egy nápolyi másolatából másolt öt szövegrészlet található a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában, Ms. 4995, 4. konv. *Óváry Lipótnak a nápolyi Biblioteca nazionaleben végzett kutakodásairól (1095–1709)*, eredeti régi jelzet: Biblioteca di S. Martino I. A. 10. *Diaria et cerimoniale Leonis Papae X, auctore Paride Maria de Grassi ceremoniarum magistro*, 7 lap. (1513. év, Bakócz Tamás Rómában). Köszönöm PÉTERFI BENCE barátomnak, hogy e kéziratra felhívta a figyelmemet! Magyar kutatók közül Grassi szertartásmesteri naplót Rómában tudomásom szerint csak ÉRSZEGI GÉZA tanulmányozta, aki a „paraszt-okmánytár” előmunkálataikor Bakócz Tamás legátusi megbízatásához az 1513. július 15-ei és október 24-ei konzisztórium bejegyzéseket másolta ki és közölte (ezek egyikét már ÓVÁRY is kimásolta): *A Curia Romana középkori levéltárai*, LSz 28 (1978), 321–339, 336–338. A későbbi szertartásmesterek naplói magyar szempontból még teljességgel kutatlanok.

sén hangzott el a királyné megkoronázása előtt.¹⁵³ A rangvitákra visszatérve: 1529-ben például egy olyan vitában, amelyben a magyar fél az angolt (!) próbálta megelőzni, VII. Kelemen felkérésére az akkori rangidős szertartásmester, Biagio Martinelli da Cesena mutatott be korábbi szertartásmesteri „dokumentációt” annak alátámasztására, hogy az angolok állnak rangban előrébb.¹⁵⁴ Az eset részleteinek vizsgálata nemcsak azért lenne lényeges, hogy azonosítsuk a magyar követ személyét,¹⁵⁵ hanem mert közvetve rávilágíthat arra is, hogy mekkora lehetett a magyar király *rangigénye*. 1542 nyarán I. Ferdinánd király például (neheztelve az új bíborosok kreációjakor országainak mellőzése miatt), úgy igyekezett – némileg túlozva – Várday Pál esztergomi érsek bíborosi kinevezése érdekében érvelni Girolamo Verallo pápai nunciussnál, „hogya a francia és a magyar király között máskor is voltak viták, jóllehet az a döntés született, hogy a magyar uralkodó a francia mögött a második helyet birtokolja; az egyéb megfontolások mellett figyelembe kell venni, hogy miközben Franciaországnak számos bíborosa van, Magyarországnak egy sincs.”¹⁵⁶ Az ekkor már bő egy évtizede, 1531 óta római királyi címet is viselő Ferdinánd itt nyilván nem e rangosabb titulására gondolt, amellyel a precedencialista szerint egyértelműen megelőzné a francia királyt. Bár valószínűleg semmiféle olyan tényleges döntés nem létezett, amelyre hivatkozott, mindez annyiban összecseng az 1529. évi példával, hogy a magyar királynak – legalábbis magyar nézőpontból – a rangsorban jóval előrébb kellene állnia. I. Ferdinánd király érvelésének értelmében a császár, a római király és a francia király után, a negyedik helyen.

A késő középkorból néhány olyan felsorolást is ismerünk a római Kúrián kívülről, amelyek a magyar királyt negyedik vagy ötödik helyen említik. De ezek részint nem királyságoknak, hanem inkább keresztény népeknek a felsorolásai, részint egyéb szempontok, indokok befolyásolták a sorrendet. Például a Velencei Köztársaságnak a török háborúban a peloponnészoszi Modone (Methoni) erőd elvesztéséről beszámoló európai „körlevele” 1501-ben talán a szövetségi és szomszédai kapcsolat okán sorolta a további címzettek között a negyedik helyre, a csá-

¹⁵³ ANTONÍN KALOUS, *Late Medieval Nuptial Rites. Paride Grassi and the Royal Wedding at Székesfehérvár (Hungary) in 1502*, *Questions Liturgiques* 97 (2016), 51–64, a szövegközlés Grassi naplójából (BAV Vat. Lat., vol. 4739, fol. 36v–38v): 61–64.

¹⁵⁴ BAV Vat. Lat., vol. 12 276, fol. 87r. „ostendi plures decisiones ceremoniarum et predecessorum meorum in officio, per que datatur precedentia Angliae.” 10., 92r. „Respondi (ti. a pápának) secundum ceremonias et annotationes predecessorum meorum”. Idézi FLETCHER, *Diplomacy in Renaissance Rome*, 65, és 10., 24. j.

¹⁵⁵ Az 1528 végén I. János király által küldött Ciprusi Hannibál (Annibal Cartaginensis Cyprius) királyi kamarás, illetve az I. Ferdinánd által 1529-ben Rómába küldött Andrea dal Burgo (Borgo) egyaránt lehet. FRAKNÓI, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései*, III, 10, 13–14.

¹⁵⁶ Idézi és fordításban közli: TUSOR PÉTER, *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században* (CVH I/3), Budapest–Róma 2005, 50; LACZLAVIK GYÖRGY, *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)* (Szilutt. Korszerű történelmi életrajzok), Pécs–Budapest 2014, 72 (Tusor alapján).

szár, a francia és a spanyol király mögé II. Ulászlót.¹⁵⁷ Ugyancsak negyedik helyet említ az 1455. évi bécsújhelyi birodalmi gyűlés üléséről Juan Carvajal bíboros legátusnak beszámoló Enea Silvio Piccolomini levele. A III. Frigyes császár elnöklétével folyó törökellenes tanácskozáson „az ülésrendről hosszasan vitatkoztak, és nem sikerült megegyezést találni” a jelen lévő trieri érsek, a többi választófejedelem követei, az aragón király követe, más résztvevők, így a szintén személyesen megjelent V. László fiatal magyar és cseh király között: „a magyar király pedig, akinek a negyedik hely jár az összes király között, a legalacsonyabb rangú helyre, a bíborosok közé ülhetett.”¹⁵⁸ A legalacsonyabb rangú hely persze az uralkodók szempontjából értendő.

A pápai udvarnak azonban mások voltak a szempontjai. Az egész kereszténységet átfogó, univerzalizisztikus igény nem nagyon volt elválasztható az itáliai regionális hatalmi viszonyoktól és érdekektől: a késő középkorban a pápa nemcsak egyházfő, hanem egyúttal az Egyházi Állam uralkodója is. Ebből a mediterrán, itáliai nézőpontból Közép-Európa minden jelentősége és fenyegetettsége ellenére mégiscsak távoli maradt, így a magyar király eleve nem a negyedik, hanem a hatodik helyről „indult”. A precedencialisták során végigtekintve másfélszáz év alatt viszonylagos „lecsúszásának” lehetünk tanúi. Ez azonban kis mértékű, és egyrészt annak tudható be, hogy a sor elejére bekerült a császár és külön a római király is, másrészt hogy a 15. század közepi *B* változathoz képest a század végére az *A* listában Portugália és Skócia királyai előrébb kerültek. A tengerentúli gyarmatbirodalom kiépítése felé haladó Portugália esetében ez akár még érthető lehet. De hogy Skócia miért került előrébb, arra egyelőre nem leltem magyarázatot. Hogy ez a magyarok számára sem volt elfogadható, mutatja, hogy az ismert és Grassi traktátusában példaként szereplő magyar rangviták egyike éppen a skót követekkel zajlott.

* * *

A pápai precedencialisták, ahogy már szó esett róla, nem hivatalos szabályozások, hanem belső használatra készült segédletek voltak, ezért a pápai udvarban megforduló követségek előtt nem is kellett részleteiben pontosan ismertnek lenniük. (Persze tartalmukat alkalomadtán szeretnék volna tudni;

¹⁵⁷ CSUKOVITS ENIKŐ, *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban* (Magyar történelmi emlékek. Értekezések), Budapest 2015, 124, további példákkal. A velencei levél 1500. szeptember 5-ei; szövege és a címzettek Marino Sanuto naplójának szeptember 9-ei bejegyzéséből ismert: WENZEL GUSZTÁV, *Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot érintő tudósításai I: 1496–1501*, Magyar TT 14 (1869), teljes kötet, 137–139.

¹⁵⁸ Enea Silvio Piccolomini Juan Carvajal bíboroshoz, Bécsújhely, 1455. március 12. „*Ibi de sedibus diu disputatum est, neque concordia reperire potuit.*” [...] „*Rex autem Hungariae, cui quartus inter omnes reges locus debetur, in infimo loco inter cardinales sederit.*” A levél (nem hibátlan) közlése: LINO GÓMEZ CANEDO, *Don Juan de Carvajal. Un español al servicio de la Santa Sede, cardenal de Sant’ Angelo legado en Alemania y Hungría, 1399?–1469*, Madrid 1947, 326–335, 333. (BAV Vat. Lat., vol. 1787, fol. 56v–64v.)

ezt I. Miksa császár idézett példája is mutatja.) Ráadásul a római udvarban a felmerülő rangvitákat mindig esetileg kezelték, legtöbbször a döntés kikerülésével és a rangsorra való tételes hivatkozás nélkül. Az aktuális precedencialista tehát csupán a „szokásos” keretet adta a szertartásmesterek számára, hogy az éppen soron következő liturgikus eseményt vagy ceremóniát protokolláris szempontból hibátlanul bonyolíthassák le.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a 15–16. századi pápai udvari követ-rangsorok, bár átfogó, összeurópai felsorolások, a magyar király helyét mégsem annyira európai, mint inkább csak római szinten érzékeltetik. A viszonylag tisztességes – középmezőnybeli – rang tehát az Apostoli Szentszék mindenkori és némileg szubjektív nézőpontjából értékelendő.

LAKATOS BÁLINT

HUNGARY AND THE HOLY SEE OF ROME

Hungarian Historical Researches of the 21th Century in the Vatican

THE RELATIONS OF CHARLES I AND THE PAPACY RELYING UPON THE VATICAN SOURCES¹

Despite the fact that the most important events of the diplomatic relations between Charles I (of the House of Anjou), King of Hungary (1301–1342) and the papal court are already known in the Hungarian historiography, many aspects of this topic remained unelaborated. Through thorough analysis, the purpose of my researches is on the one hand to exhibit the change of the foreign affairs of the Hungarian king and the Popes (Boniface VIII, Benedict XI, Clement V, John XXII and Benedict XII), and on the other hand to thematically systematize and depict in detail the cases related to both parties.

It was proved through the analysis that, though, the majority of the sources on the diplomatic relation between the Holy See and the Hungarian king are long known in the Hungarian historiography, we should throw a new light upon many aspects and questions. Besides, the sources served new information on such central and poorly explored questions as how the two powers communicated, in what forms and channels and by whom they were represented. Above all, the remuneration policy of the Popes of Avignon was one of such topics, of which analysis has brought the most new results.

In the Avignon era the Holy See's claim to reach papal universalism, centralism and intermediate part was reflected in the beneficial policy of the Popes, too. Not only did the era create a legal ground for the reservation of church benefices, but it also tried to enforce it by penetrating down to lower church levels. First of all, it can be stated that the majority (70%) of the regulations related to the *beneficium*s in Hungary are from John XXII's age. The reason for this is on the one hand the Pope's long reign (it is 18 years out of the 41 that was analysed), on the other hand the character of John XXII's

¹ See pp. 9–30.

remuneration policy. By examining the remuneration policy of Clement V, Benedict XII and John XXII it became unambiguous that there are significant differences between the three Popes in the case of smaller benefices (i.e. non-consistorial benefices): namely, John XXII annually dealt with smaller benefices roughly six times more than his predecessor or successor. Besides, under John XXII, the immediate provisions and the expectatives were edited approximately in equal number; one third of the benefices' reversioners did not get their first benefice. The analysis of the measures related to the benefices made it clear that Pope John XXII aimed at the practical enforcement of the *Ex debito* bull (1316), mainly in case of the greater consistorial benefices. Although it seldom occurred that the Pope appointed an absolutely new person (his own favourite) to some bigger benefices independent of the will of the chapter as well as the monarch, he endeavoured to conclude the cases (for instance by cancelling the election by referring to its invalidity, then appointing the original nominee after all) so that the authority of the beneficiary would not be depended on the capitular election but the Pope's favour.

Not only do the results conform with the conclusions of the researches on the papal beneficiary policy in the Avignon era accomplished considering other countries, but – also in Hungary's case – they verify the long existing opinion that John XXII endeavoured to expand the papal court's authority to the middle and lower levels of the church as much as he could. Furthermore, the effect of the diplomatic events to the beneficiary policy was also demonstrable: in the course of the important negotiations the number of the expectatives was significantly increased. This fact strengthens the assumption that the monarchs often tried to reward the diplomatic service with church benefices. However factual proof of the success of the expectative rights' enforcement was found in rare occasions, which suggests that the filling of the church benefices depended on the local conditions rather than the papal order.

The earlier secondary literature put great emphasis on establishing whether the Pope's or the monarch's will was prevailed in the filling of the church benefices. Yet, the sources prove that such rivalry did not exist in the first half of the fourteenth century. The papal and the royal beneficiary policy seem parallel rather than opposing, which rarely created a conflict between the two powers. If we search for the traces of such conflicts, we would rather focus on the prelates' synod of 1318 in Kalocsa, or on the written complaint of 1338 sent to Benedict XII; as these reflect those who fought for the controlling of the church benefices.

“PETRUS STEPHANI COLLECTOR APOSTOLICUS”²

The paper shows in detail the activities of Petrus Stephani as a tax collector, functioning in the Polish–Hungarian district between 1373 and 1375. This choice was primarily motivated by the favourable source conditions, namely apart from his book of accounts numerous documents of the Holy See related to his activities as well as some charters issued *in partibus* survived.

Péter, son of István was appointed a tax collector by Gregory XI on 12 February 1372; he was responsible for the territory of the Hungarian and the Polish Kingdom as well as for Silesia, which was a part of the Czech crown, though, belonged to the Polish church administration.

He arrived to Hungary in January, 1373, yet, he could start working only 11 months later due to the opposition of Louis I. He started working in Poland in the spring of 1373, however, his activity was frequently hindered by the tax collectors working in parallel to him. He had two permanent residencies, one in Krakow and the other in Felhévíz, located near Buda.

During his function he was in continuous connection with the Curia in Avignon. From Avignon, he continuously received the essential lists of benefices and the various supplementary instructions related to his activities. In many cases, Péter also sent legates to the papal court to clear certain questions.

He was naturally assisted by many people, on the one hand by the direct attendants, on the other hand by the members of his office. The sub-collectors, appointed by Péter, were indispensable members of the people of the collector. In the Hungarian part of the district of the collector there were at least 19 centres of the sub-collectors in five significant collegial churches (Pozsony [Bratislava], Szepes, Óbuda, Fehérvár and Pozsega [Požega]) besides the archiepiscopal and the episcopal centres. The duty of the sub-collectors was to actually collect and run the administration of the tax, furthermore, to employ church censure against those who refused to pay. We know all-in-all six sub-collectors working in Hungary in the examined period; every one of them was the canon of their districts' cathedral.

85% of the collected tax went to Avignon through banks. One of the important stations of the transport was Bruges, to where primarily the merchants of Krakow transferred the collected tax. They placed the sums in the branch banks of the Flemish town – which was one of the most important trading centres of the age – which were related to the papal court, and then they were sent further to the *Camera Apostolica*. The role of Venice was also significant at that time, namely a considerable part of the collected tax reached its destination through the banks of the Adriatic city. During Petrus Stephani's activity as a collector the Florentine companies (Alberti Antichi, Donatus Guidonis, Maf-

² See pp. 31–88.

feo Lotto, Vieri di Cambi di Medici) took part in the Polish and Hungarian money's transfer. The Florentine Francesco di Bernardo da Ramignano, who settled in Buda, also played a crucial role in these financial transactions.

Petrus Stephani collected altogether 22,848 Hungarian golden forint for the Apostolic Camera, out of which he forwarded 20,455 forints to Avignon, while his sub-collectors 2,286. The difference might origin from the depreciation resulted from the change, or from the tax that Péter's predecessors collected and he also made an entry of. Péter personally presented his accounts in the Apostolic Camera, where the fiscal clerics carefully examined and prepared its short abstract (*computus brevis*). Thereafter, Péter was charged with another commission as a collector, however, at this time only to the territory of the Hungarian Kingdom, since the Polish-Hungarian *collectoria* was divided in 1377.

In the final chapter of the paper, the ecclesiastical career of Petrus Stephani is analysed, which completed itself in parallel to his activity as a tax collector. His career cannot be divided from the support of Cardinal Guillaume de la Jugie, who entrusted Péter with the administration of the Hungarian and Polish church benefices, of which he was in charge. It became clear through the detailed analysis that the earlier research contaminated two persons. As a result, the major part of the Hungarian secondary literature identified Collector Petrus Stephani with Péter Knol, secret chancellor than later the bishop of Transylvania. On the basis of former researches of the author, Petrus Stephani is identified with the French Petrus de Monasterio, whose appointment as a collector was hugely influenced by his protector, Cardinal Vilmos. The ecclesiastic career of Péter was the following: the canon of Eger (1360–1376), the precentor of Kalocsa (1361), the archdeacon of Szabolcs (1361–1375), the priest of Calhano (1372–1376), the canon and the *rector altaris* of Esztergom (1373–1390), the provost of Dömös (1374–1379), the canon of Boroszló (1375–1376), the *hospitalarius* of the *Cruciferi Sancti Stephani Regis* of Felhévíz and Esztergom (1390–1392).

TAMÁS FEDELES

“PARTES UNGARIE...SATIS OCCUPATE CUM TURCIS.”

THE TURKISH QUESTION IN HUNGARY IN THE PAPAL BOOKS OF REQUEST OF THE FIFTEENTH CENTURY³

The increasing Muslim authority occupied a bridge-head on the European continent in the middle of the fourteenth century. From this time on, as the danger became increasingly realized, two Christian states were more and more

³ See pp. 89–106.

dependent on each other: the head of the Christian world – the papacy – and the Hungarian Kingdom, which consciously took on the role of the bastion of Christianity over a century. From their opening, the papal archives continuously vented sources that proved the mutual dependence and centuries-long cooperation of the two most threatened powers; EDGÁR ARTNER selected an independent collection from the rich sources. Through the series of VILMOS FRANKNÓI and the publication of ARTNER that remained in a manuscript for a long time, the historical researches explored those tools – especially the diplomacy, through which the Popes sent allowances to the Hungarian Kingdom and urged the Western powers to act –, by the help of which the Roman Curia also took its share of the Christian world's defence by covering some burdens. However, recently it has occurred that the Vatican archives' documents of smaller importance also hid historical data that vary this question; they do not throw light upon the mutual battle on the level of power politics, but rather through the incidents of the everyday life. In many cases the *supplicationes* handed in the Roman Curia in the fifteenth century and granted by the Pope contain references to the extraordinary everyday life of the Hungarian-Turkish borderland.

By the help of them, one can understand more the effect of the Muslim world's vicinity to the people living in the frontier zone: it uniquely formed the consciousness of identity and the motivation behind the actions. The tissue of the identity of Christianity that had been invulnerable became cracked, which had destructive effect on the forces of the religious belief that united Europe from the periphery towards the central territories, however, temporarily only to a small degree. The requests signed by the Popes show that by channelling a significant part of the curial incomes the prelates of Rome made a sacrifice for stem the course of events. A *supplicatio* from the middle of the fourteenth century declares the appropriation of the punitive duties against the "pagans". There are many cases from the fifteenth century that those Byzantines who were escaping from Constantinople in a desperate situation were provided the opportunity to give indulgences (after all, they were related to the authorization of free choice of confessor), which enabled them to collect money to ransom their relatives in captivity.

The research explored that Pope Martin V allowed the representatives of the members of the Order of Hospitallers of Rhodes to authorize the free choice of confessor for those throughout Europe who aided the order fighting on the Islam front. This paper presents many sources found in manuscripts to show that the duties of the curial administration were sometimes spent on the defence against the Turks. Namely in many cases, the condition of granting the approval of the supplication and the requested dispensation was either entering the war or sending soldiers in the war on their money. One of the reasons of the occurrence – naturally besides the fact that the danger and its fear was increasing

in the progress of time – could be that the argumentation of the requests more often contained mention of a contravention committed in situations provoked by the Turks. This small contribution also proves that the Popes' power of absolution was not primarily a tool of the contraventions causing Reformation but to help the distressed Christians.

KORNÉL SZOVÁK

MEMBERS OF THE DIOCESE OF GYŐR IN ROME
OF THE LATE MIDDLE AGES⁴

The idea of categorizing and publishing the sources according to dioceses already existed in the early days of the Hungarian researches in the Vatican, we should only think of the volumes of the *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* edited by VILMOS FRAKNÓI and JÓZSEF LUKCSICS. In 1909, Miklós Széchenyi, bishop of Győr entrusted his secretary ÁRPÁD NITSCH (later BOSSÁNYI) to publish the sources of the Vatican related to the diocese of Győr along a similar concept. However, the undertaking was not successful: the collections unfortunately were not published and the two volumes of the *Regesta supplicationum* – that came out and published an already proofread archival material on lower level than its predecessors – can be caution also to the present researches.

The detailed analysis of the presence of the Hungarians in medieval Rome is not completed yet – due to the lack of the complete exploration of the sources. The analysis of those who visited Rome for various reasons from the same diocese has not been attempted yet. The collected persons are divided into groups according to their motives to visit Rome. On this basis, one can state that there were people who stayed in Rome by occupation, in the service of the papacy. The successor of St. Peter was not only the head of the church, but also a monarch, who played an active political role in Italy as well as in Europe; therefore, he was frequently visited for diplomatic reasons. Many ecclesiastical and secular persons visited the Pope to ask for justice or his benevolence, be it related to a church benefice, to the admission to the holy orders, to giving absolution or indulgence. As the tribunals of the Curia served as courts of appeal, many travelled to Rome owing to their cases. The tombs of St. Peter and Paul were the most visited place of pilgrimage at that time; therefore, thousands of pilgrims visited them. Besides, we find examples of those, who were attracted by the Eternal City in view of researches and study.

⁴ See pp. 107–136.

One can state after a thorough examination that, though, the diocese of Győr was a medium one among the Hungarian dioceses considering its wealth and members, it had manifold relations to the Roman Curia. Naturally, the diocese of Győr – similarly to the other dioceses in Hungary – lacked the permanent representation in Rome. Mainly personal relations and personal administration dominated; therefore there were often ad hoc solutions. People arriving in Rome could attend to many businesses at once by exploiting the Eternal City being “multifunctional”. Knowing the many forms of networking, the aims and motivation of those staying in Rome, the question is reasonable; how similar was the intensity of the relations of the diocese of Győr with the centre of the Catholic Church compared to that of the other dioceses in Hungary.

If we examine the Hungarian related data collected from the Datar’s registers of supplications by PÁL LUKCSICS and from the bull registers of the Vatican and Lateran dated between 1417 and 1453 in parallel with the Hungarian requests handed in the *Sacra Poenitentiaría Apostolica* and the division after dioceses of those Hungarian pilgrims who entered the Society of the Holy Spirit in Rome and we add moreover the percentage distribution of certain Hungarian dioceses compared with the total population of the kingdom, we can state the following. The number of the petitioners from the diocese of Győr is somewhat overrepresented in accordance with the proportion of the population living there, while we can find comparatively few people entering the Society of the Holy Spirit. This is explained by ENIKŐ CSUKOVITS with the lack of the members of the SMOMs in Western Hungary, which caused slight notoriety. If we examine the origin of those who went to Rome from the diocese of Győr, we see that the majority of them were from Vas County, which gave almost the half of the population of the diocese of Győr. People arrived in the Eternal City in great number naturally from Győr, from the episcopal centre, besides Szombathely, Kőszeg and Rohonc. As a matter of curiosity, the name of the inhabitants of Sopron, the most significant town of the diocese, cannot be found in the sources of Vatican; however its opposite is likely if one reads their testaments.

If we compare the diocese of Győr with the archdiocese of Kalocsa – which had bigger population –, with the bishopric of Csanád and the diocese of Vác – of which population was more or less the same – we see that the most requests to both offices came from Győr and only the archdiocese of Kalocsa preceded Győr in the number of those who entered the Society of the Holy Spirit. The reasons of the occurrence can only be explained after a further study, yet one can reckon the negative effect of the Turkish destruction in case of Kalocsa and Csanád.

The diocese of Győr is average considering its population, economic-social circumstances and the intensity of its relations to the centre of the Church, or rather – compared to the other dioceses of Hungary – it was “middle-ranking”.

To get a whole picture of the Roman relations of the Hungarian Kingdom, in the future, one should run a similar examination on the other dioceses' relations to Rome and compare the results with each other, which enable us to outline the centre/periphery relation of Rome and the Hungarian church structure.

GÁBOR NEMES

ORDO REGUM

LISTS OF PRECEDENCE IN THE PAPAL COURT AND THE PLACE OF THE KING OF HUNGARY IN THE LATE MIDDLE AGES⁵

The secondary literature on the history of diplomacy attributes the compilation of the hierarchy of 1504 listing every Christian monarchs and princes that was used for the reception of their representatives to Paride de Grassi, papal master of ceremonies. This list of precedence had significant afterlife, since it also influenced the diplomatic relations of the early modern period. The King of Hungary is also mentioned, he was the ninth. The study endeavours to answer the question whether this list really demonstrates the European authority of the King of Hungary. To do so, the all in all five versions of the list are examined with the help of philological techniques (they are signed with letters from *A* to *E*), their content is valued, the usage of hierarchy is introduced and certain examples of the disputes over the ranks found in Grassi's work of *Tractatus de oratoribus* (1508/1509) are analysed, which discusses the reception of the legates in Rome. (The paper leans on the results of PHILIPP STENZIG's dissertation.)

The lists of precedence were compiled to internal use, to organize events of protocol nature and to ease the work of the masters of ceremony. They were not publicly announced, official papal orders but assistances based on practice and formed by custom and European political circumstances. They were maintained in the documentation of the masters of ceremony (in diaries, notes) mainly in the various archives of the Vatican. On the basis of their content, namely which monarch is mentioned, the known lists can be put in chronological order. On the one hand it helps their interpretation; on the other hand the "evolution" of their adoption from the late fourteenth century to the mid sixteenth century can be demonstrated.

The earliest is the *C* version, known from the diary of Grassi, which is not a hierarchy yet, but a catalogue advancing according to the cardinal points. On the basis of its content, the *D* version might be dated back to the early fifteenth

⁵ See pp. 137–172.

century, the *B* version that occurs in Grassi's diary and in the *Tractatus* is from the mid-fifteenth century (from the 1460s), the *A* list, which was written down by Grassi in 1504, but actually can be attached to the work of his predecessor, Johannes Burckard, is from about the 1490s, while the *E* version, which can also be found in the composite volume of the early modern period, is from the 1550s.

However, the emerging disputes of certain monarchs' legates over the precedence were not solved on the grounds of the lists; they were settled and avoided according to the situation. The Pope does not change or specify the hierarchy, as he does not want to gratuitously favour or hurt any members of the Christian community. This is also proved by the analysis of 19 incidents from 1481–1504 listed in the *Tractatus de oratoribus*. Out of them, two Hungarian disputes over rank are presented in detail: in 1487 János Kamarcai Vitéz was involved in a dispute over precedence with the delegates of the Scottish king; in 1494 the delegates of Vladislaus II, king of Hungary and Bohemia, Tamás Bakócz, bishop of Győr and Antal Sánkfalvi, bishop of Nyitra came into conflict with the delegate of Naples. In both situations the parties were seated separately in the *Cappella Sistina*.

In spite of the above mentioned, the lists were regarded useful and applied assistances for the Apostolic See, therefore the place of the King of Hungary is also demonstrated by them – yet, not in terms of the European power politics of the late Middle Ages, but *only* of the papal court.

BÁLINT LAKATOS

THE SOURCES ON THE PROCESS OF GYÖRGY FRÁTER'S MURDER IN THE VATICAN ARCHIVES⁶

In the morning of 17 December, 1551, one of the most influential politicians of the Hungarian Kingdom, György Fráter (Martinuzzi), the primate of Hungary and the archbishop Esztergom, the voivode of Transylvania was found dead on the stone floor of the castle of Alvinc. The identity of his murderers was known: with the direction of Giovanni Battista Castaldo, marquis and Sforza Pallavicini, chief-sergeant, the mercenaries of Ferdinand I killed him. This action created a huge stir not only in the kingdom, but throughout the whole Christian Europe, and led to one of the most acute crisis of the Habsburg-papal relations. According to canon law, those who were responsible became automatically excommunicated, and though, Julius III temporarily dis-

⁶ See pp. 173–186.

pensed the monarch, a long investigation started, of which purpose was to find György Fráter guilty, by this means to prove the murder rightful.

The examination, lasting for years, was led by Count Abbot Girolamo Martinengo, the nuncio to the court of Ferdinand, and then it was concluded by his successor, Zaccaria Delfino in 1554. By the help of a “questionnaire” of 87 points, 139 evidences were given as well as numerous letters and extracts of letters related to the case were collected. A significant part of these sources can be found in the Vatican Secret Archives. Certain documents already became public by the researches of GYULA SZEKFŰ and GÁBOR BARTA in the last century; however, numerous ones did not or only partially, so their utilization can enrich the already existing picture. The paper presents these documents and those sources that serve information on the examination by touching upon the fact that the accurate exploration of this source-basis and its critical edition could significantly help the understanding of the so troubled decade between 1541 and 1551, moreover, it would present an opportunity to explore a historic phase of the Habsburg-papal diplomatic relations with micropolitical profoundness.

VIKTOR KANÁSZ

JESUIT GIOVANNI ARGENTI ON THE AFFAIRS IN TRANSYLVANIA
THE DEFENSIO SOCIETATIS JESU AND THE DIET OF MEDGYES IN 1605⁷

The paper analyses the close relation of religion and politics with reference to Jesuit Giovanni Argenti's works of *Defensio* and *De Societate* and to the diet of Medgyes in 1605. After the start of the Bocskai Uprising in 1604, the order had to leave Hungary as well as the principality of Transylvania. Among the reasons were those mistakes that the Jesuits committed and that intense hatred that followed the order's function. This opposition was not derived only from direct experience but also from the international experience that – along with the international anti-Jesuit propaganda – reinforced the atmosphere, which led to the expropriation of the properties of the Jesuits in Transylvania. This practically introduced the order of the Treaty of Vienna (1606) which resulted in the loss of the order's possessions in Hungary.

In his two works, Argenti shows his Humanist education in connection with the repudiation of the accusations against the Society; the dichotomy between barbarism and civilisation is in the focus of his argumentation in such a manner that he identifies the former with heresy and the latter with the true faith. Simultaneously, he admits their mistakes which contributed to the devel-

⁷ See pp. 187–200.

opment of the public opinion against the order. His two works call the attention to the fact that the so far neglected documents of the Catholics written with the purpose of apologetics – of which significant part is definitely that of Argenti's work – constitute a part of the Catholic-Protestant polemic evolved after the Bocskai Uprising.

TAMÁS KRUPPA

FERENC GALLA'S ORIGINAL MONOGRAPH ON THE MISSIONS IN THE
TERRITORY UNDER TURKISH RULE
(DATA FOR THE HISTORY OF THE RECONSTRUCTION OF A TEXT)⁸

The paper deals with a monograph of FERENC GALLA, which survived in a manuscript, and its publication and reconstruction. The writer worked as a church historian and a lecturer in the first half of the twentieth century, *The Papacy and the Turkish Peril* is a late work of his, and this might be the reason why it remained in the drawer. The manuscript, which survived in a terrible state so in its original form it was impossible to be published, is preserved in the Hungarian National Archives. First, the text was reconstructed, then it went through an analysis relying on archival and bibliographical researches, which examined whether the book was worthy of publication considering its data. This process was followed by a thorough statistical clarification, the text's division into chapters and then the substitution and reconstruction of the completely missing notes took place. In the end of the work a monograph was born out of the text wreck, which became suitable for publication as regards its data and structure.

GÁBOR KISVARGA

AUDIENCE IS DENIED. THE HOLY SEE AND THE COURT OF VIENNA
UNDER THE ROMAN LEGATION OF COUNT GEORG ADAM VON MARTINITZ
(1695–1699)⁹

Count Georg Adam von Martinitz, imperial legate arrived in Rome in December 1695, though his predecessor, Anton Florian von Liechtenstein had already left one and a half years earlier. The count's legation in Rome did not

⁸ See pp. 201–228.

⁹ See pp. 229–242.

started well as he got involved in a dispute over precedence with the viceroy of Rome, Ranuccio Pallavicino already in the spring of 1696. This conflict reached its peak in 1696 on the Corpus Christi procession, when the service was delayed almost for two hours due to Martinitz's intentional slow moving. Therefore, a couple of days later, the whole College of Cardinals intentionally withdrew its presence from the traditional service in the *Santa Maria dell' Anima*, the church of the German nation in Rome. This question of protocol significantly burdened the relations of the two courts in the following period.

In 1697, the imperial diplomat encountered another conflict with the Roman Curia, since he released the imperial edict that obligated the imperial vassals in Italy to do another homage and affirm their feudal estate. After the Holy See released a counter-edict, the relations of Rome and Vienna grew cold, which was further increased in the following summer. Don Agostino Chigi received an imperial notice to do his compulsory homage to his estates in Farnese. The papal court suspected partly Martinitz's contribution behind the scenes.

The old Innocent XII finally lost his patience after another unpleasant event. Martinitz took one of his valets prisoner after a poisoning in his house and demanded justice, however, he was reluctant to deliver him up to the Roman authorities. Moreover, he more and more openly accused the viceroy of Rome, Ranuccio Pallavicino of planning the poisoning. He accused the viceroy on a papal audience on 29 August 1698 and requested a procedure. Thereupon, the indignant Pope refused to tolerate the imperial legate in his presence.

These all led to Martinitz's fall, however, his summoning home took a long time, since there was not a vacant position in Vienna, which could account for his calling back. Martinitz finally left Rome on 23 April 1700, when he was appointed as the head of the archery guards.

BÉLA VILMOS MIHALIK

THE VERBALS OF THE HUNGARIAN BISHOPS'
CANONICAL EXAMINATION 1605–1711
(HISTORIOGRAPHY AND PROJECT PLAN)¹⁰

The first half of the paper surveys the international secondary literature on the verbals of the canonical examination. The main works of WALTER FRIEDENSBURG, LOUIS JADIN, HUBERT JEDIN, REMIGIUS RITZLER are thoroughly presented; furthermore, besides the German, Austrian and Belgian

¹⁰ See pp. 243–316.

results are shown, the publications of the Italian, Irish, Polish, Bulgarian and Croatian researches are taken into account. On the one hand, this introduction wants to present this extraordinary type of source of the Vatican Archives and the process based on it in a historiographical approach. On the other hand, it lists the possible ways of elaboration, which could give a proper basis for the Hungarian related material's methodical research and its exploitation.

Thereafter, the earlier Hungarian researches are presented. It is a historiographical curio that the Hungarian erudition of the Baroque era already used the verbals of the canonical examinations. Within the frame of the source-collecting program initiated and supported by Lipót Kollonich GÁBOR HEVENESY prepared extracts on the processes preserved in the palace of the nunciature of Vienna situated in the *Am Hof*. The first published data from them can be found in the volumes of KÁROLY PÉTERFFY on the history of councils and in the volumes of JÓZSEF KOLLER on the history of the diocese of Pécs. In the period between the two world wars, the works of the Benedictine TIHAMÉR VANYÓ and FERENC GALLA, priest of the diocese of Vác are significant. The methodical exploitation of the abundant source-material, of which importance was also highlighted by LAJOS PÁSZTOR, was not completed despite the repeated attempts. The documents on many bishoprics under Turkish rule – with the use of the statements and appendices related to the state of the diocese – were elaborated in several essays by ANTAL MOLNÁR.

The aim of the publication is to take the premises, experience and results of the international and Hungarian historiography into account as well as to concisely outline the premises, aim, form and standpoints of the planned project. In addition, the catalogue of the analysed verbals is published, at the same time the unique nature of the processes and their historical source-value are presented.

The material should not be interpreted in the Vatican's scope, but exclusively in the context of archontology, prosopography and biography in the long run, furthermore, it should be exploited as an important preparatory work in the Vatican for a Hungarian ecclesiastical archontology of the early modern period. The research, as a consequence, is nothing else but the completion, continuation of the *Hierarchia Catholica* on a local level. The main purpose is the deeper exploitation of the consistorial sources of the Vatican for the benefit of the Hungarian ecclesiastical archontology and prosopography of the early modern period and its preparatory work in the Vatican. The verbals of the canonical examination are in the centre of the research, the consistorial propositions and notes are of secondary importance at this stage of the research. The processes and their supplementary documents are going to be exploited even if they did not get in the papal collections. At the moment there are five such materials known, one from the state archives of Mantua,

four from the Aldobrandini archives in Frascati. According to the current information, in the Vatican Archive there are all in all 250 items until 1711 (168 from the nunciature of Vienna, 64 from the consistorial archive, 18 from the archive of the Datary). The reference catalogue of the processes is fundamentally prepared on the basis of the volumes of the *Sala dei Indici* of the Vatican, however, the dates on the basis of the verbals survived from the period of the examinations, the earliest from 1612 (János Pyber, Pécs) and the latest from 1709 (for instance bishops Imre Esterházy, Tinin and Benedek Rátkay Zengg-Modrus).

The maxim of the examination of archontological purpose gives grounds for the “division” of the verbals. Namely, only the “personal part” will be covered in the research, considering the statements given or the supplements, which will mostly be published in form of abstracts. Besides the huge amount of the documents, this unique dichotomy of the sources hampered the uniform elaboration of the material of the whole primatial province of the Hungarian Kingdom, since parallel work had to be done of prosopographical and diocese-historical nature.

The primary supplements themselves – which can be exploited in archontological/prosopographical and in case of a deeper personal analysis biographical respect – are real *Hungaricum*-curios that cannot be found in Hungary from this early period; their narrow spectrum is shown by the source-selection at the end of the publication. One can read birth and baptismal certificates (no. 11, 17, 23, 27, 28); the direct or indirect certificates of university studies; documents on ordination or consecration (no. 1, 6, 16); the certification of the financial background required for a bishop (no. 7, 9); many CVs (no. 2, 3, 4, 8); certificates of the chapter, ordinary, the monastic prefect or a colleague on the intellectual and pastoral qualities and moral integrity of the appointed together with some biographical details (no. 18, 20, 22, 24, 26, 29); furthermore letter of recommendation to an Episcopal appointment (no. 25); and medical expert opinion on “mental hygiene” that is regarded as a special record of history of medicine (no. 30). Similarly to the last two, the documents dealing with the concrete details of the examination, with practical or conceptual problems are less frequent in the verbals, therefore in our collection: the letters requesting the launch of the examination, dealing with the supplements (no. 8, 14); the documents on the recruiting of the witnesses (no. 15); the paper discussing the history of the bishopric, the already mentioned letter that complained about the protraction of the process of confirmation (no. 13). The memorial that requests the appointment of an auxiliary bishop and circumspectly argues for it is a special rarity; moreover it could be a smaller *ad limina* report (no. 19).

The “personal material” of the processes – besides the “pure” biographical data – is suitable for an exploitation of various kinds, either if we take the state-

ments, or the supplements. They equally serve valuable information on the witnesses: their knowledge, their culture of remembrance, their personal relations and connections with the nominee. Besides the analyses that are partly fitted in the subject of *Memory Studies*, the uniquely built connections of the church elite of the early modern period can be outlined by the help of the material. The *Netzwerk* that can be reconstructed is manifold and versatile: it happens that a person is mentioned in various cases, or there are people mutually testifying against each other, naturally on different occasions. The supplements of the letters can support the mapping of the inner lines of fracture of the Hungarian episcopacy of the early modern period.

The research focusing on the “long seventeenth century” can be summarized in theses as follows: it includes the prosopographical analysis of the church elite of the denominational confrontations, then the Catholic expansion after the Council of Trent within the framework of a fond-like source exploration of the Vatican extending to the beginning of the consolidation of the eighteenth century. The project goes far beyond the strictly speaking dimensions of church history, namely it is about the main representatives, leaders of the *status ecclesiasticus* of the age, the leading order of feudalism that was repressed in parallel with the evolution of absolutism. Their role was extraordinarily unique in this process: they had to appear as the protector of the national/feudal tradition, identity and interests, while the main determinant and pillar of their career as well as their effort to religious hegemony was the Habsburg dynasty, which more and more lived under the influence of absolutism after Spanish and French examples.

Thanks to the research experience gained through the preparatory work, some of the earlier made mistakes are corrected at the end of the study. According to these corrections, the case of the papal filling of the bishopric sees in the seventeenth century was not automatically delivered to the Consistorial Congregation, only if a problem occurred. There are original verbals, not only official copies, also in the *Archivio Concistoriale* fonds of the Vatican Archives. REMIGIUS RITZLER’s statement should be also revised that before the regulations of Gregory XV and Urban VIII the verbals of the canonical examinations were regarded as useless and object to discarding after the consistorial decision. The bequest of Cardinal Pietro Aldobrandini, however, is a substantial proof against this idea. Altogether 4 Hungarian and 21 other verbals survived there from the period between 1594 and 1620 by proving that the exploration of the family archives of the cardinal protectors could enrich the historical research with further information. Their catalogue is in the *Appendix* of the study.

THE HUNGARIAN EPISCOPAL PROCESSES OF THE EIGHTEENTH CENTURY
IN THE VATICAN SECRET ARCHIVES 1711–1780¹¹

In 1881, the Vatican Secret Archives (*Archivum Secretum Vaticanum*) was opened by Leo XIII to the researchers. The word of “Secret” implies only that it started its function as the private archive of the Popes, however, its material is openly accessible for the qualified researchers similarly to other state archives’ documents. Besides the archives of certain already non-existing offices of the Roman Curia, there are the historical archives of many still operating offices of the Curia. The documentation on the representatives of the papal diplomacy is also a significant and vivid material.

The material of the so called episcopal processes, the episcopal and archiepiscopal appointments’ canonical, informational processes (*processus informativus*, or in other name *processus inquisitionis*, or *processus canonicus*) are rarely researched, but valuable sources of church history. We can find such documents in three places in the Vatican Secret Archives. One of them is the material of the nunciatures that was already moved to the Vatican. Within the Archives of the Apostolic Nunciature of Vienna (*Archivio della Nunziatura di Vienna*), in Hungarian relation, the fonds of the *Canonical processes of the bishoprics and the abbasies* (in short canonical processes; *Processi Canonici dei vescovati e delle abbazie*, in short *Processi Canonici*) is where the documents can be read that originally remained in Vienna. The other place is the fonds of the Consistorial processes (*Processus Consistoriales*) in the Consistorial Archives (*Archivio Consistoriale*), where the material of the fair copies sent to Rome during the process of appointment from the nunciatures of the world is collected together. The third place is where the verbals related to the appointments can be found, in the fonds of the Processes of the Datary (*Processus Datariae*) in the Apostolic Datary (*Dataria Apostolica*); this material is on those canonical examinations that were not conducted in a nunciature but in Rome.

The regulation on the bishop nominees’ canonical examination goes back to the Middle Ages. The case of the nominee was heard according to the regulations of the Council of Trent that was specified by Gregory XIV in 1591. In 1627, the special instructions of Urban VIII specified the part that gave place to the questions of *processus informativus* which preceded the appointment by the Pope.

Usually, 2–3 witnesses were heard under oath and *sub secreto vocato*, namely in secret per question lines. They were selected by various criteria and often represented the higher society. The witnesses were not necessarily ecclesiastics. In the seventeenth-eighteenth century, there were 13 questions concerning the bishop nominee, of which purpose was to get to know the abilities and characteristics of the nominee; whereas, the other thirteen questions were re-

¹¹ See pp. 317–336.

lated to the state of the diocese. In case of transfer, the questions were of different nature and the questionnaire contained only ten questions. These statements from the seventeenth and even eighteenth century contained very interesting information on the state of certain territories, moreover often on the nominee, as well. Various documents were attached to the statements.

In this paper, only those prelates are examined who received their royal appointment under Charles III (1711–1740), or under Maria Theresa (1740–1780). Furthermore, the so-called elected bishops (*episcopus electus*), who had their episcopal title through a royal appointment, however, the Holy See failed to acknowledge it, are – naturally – left out.

138 appointments are known from the territory of the Kingdom of Hungary, 80 (7 without a process) from the archdiocese of Esztergom and 58 (3 without a process) from the archdiocese of Kalocsa. The suffragan bishops are also on the list, those who were less researched yet.

TAMÁS TÓTH

THE RIGHT OF ROYAL PATRONAGE ON THE AGENDA OF THE
CONGREGATION FOR EXTRAORDINARY ECCLESIASTICAL AFFAIRS
AROUND 1920¹²

The study deals with a rather often examined question in the light of the Hungarian archives. It shows the change of the attitude of the Holy See towards the Hungarian royal right of patronage of the Holy See relying on so far unknown sources of the Vatican Archives; primarily on the verbals of the Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs and their preparatory material of 2 February, 1919, 8 November, 1921 and 30 July, 1922.

The opinion of the cardinals of the congregation slightly altered during the examined period of time. In 1919, when Austria-Hungary was dissolved and the constitutional form changed, they thought that the right ceased to exist, namely, it did not devolve to the republic. Yet, the verbal does not imply when the secretary who prepared it reported to the Pope on the result of the conference of the cardinals, neither does it say whether there was a resolution made or the Pope approved it, or not.

Considering that in March 1919, the nuncio still carried on negotiations with the representatives of the government and consulted many significant persons – like Prince-Primate János Csernoch and Oszkár Charmant –, it may be presumed that final decision was not made due to the precarious situation.

¹² See pp. 337–360.

In March 1920, the constitutional form of Hungary became kingdom again, moreover, in July and October 1920, Hungary and the Holy See revived their diplomatic relations by sending legates to each other. Although the monarch, who stood aside from the public affairs, renounced his right of private patronage on 25 January, 1920, he did not do the same with his royal right of patronage. On 6 November, 1921 the national assembly declared the dethronement of the Habsburgs. The Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs convened its meeting on 8 November 1921 after such events. They came to an agreement that it would not be fortunate to publish a statement about the extinguishment of the royal right of patronage as regards the existence of the kingdom in Hungary. Hence, the constitutional form is a key circumstance. Furthermore, they stated that though they failed to credibly prove the historical antecedents, in the past the Pope had implicitly acknowledged the apostolic monarch's royal right of patronage. Finally, this led to the postponement of the decision. In the case of one of the most important licences of the royal right of patronage, of the episcopal appointments, the Holy See endeavoured to enforce a generally true standard: the filling according to canon law. The governments – if an earlier concordat had not stipulated otherwise – could only set a veto on the nominee. This policy was active in Hungary, too, since the patron was hindered in practicing his rights; later, his person was not definite. The question, in its complexity, recurred on the agenda of the congregation in 1937.

KRISZTINA TÓTH

AD LIMINA REPORTS FROM HUNGARY (1928)¹³

The *ad limina* visits of the Catholic Church's bishops, belonging to which they had to report on the state of their diocese, is an important factor of the Catholic church-model of the modern period. From 1919, they had to use a questionnaire of 100 points for the reports, which relied on the new Code of Canon Law while asking about the accomplishment of the episcopal duties, about the financial and spiritual state of the diocese, about the living conditions of the clergy, the regulars and the faithful and about the pastoral needs. Between the two world wars the reports of the bishoprics and the *nullius* arch-abbacy of Pannonhalma from Hungary were submitted to the Consistorial Congregation in every five years, though, for various reasons only the series of 1938 is complete. The reports of 1928 are worth the attention, since the added notes of Cesare Orsenigo, the apostolic nuncio of Budapest, survived. The nuncio, on

¹³ See pp. 361–376.

the one hand, declared the credibility of the reports; on the other hand he commented on certain points. The comments reveal what should be praised and what should be demanded on the basis of the episcopal reports. The questionnaire of the congregation and the opinion of the nuncio assert a particular ecclesiastic system of aspects, which attributed as much importance to the dignity of the liturgy and the spiritual life of the clergy as to the social influence of the Church and the success of the pastoral work.

MÁTÉ GÁRDONYI

THE “RAKACA-AFFAIR”
CONTRIBUTION TO THE RELATIONS OF THE APOSTOLIC SEE AND THE
HUNGARIAN BYZANTINE CATHOLICS BETWEEN THE TWO WORLD WARS
(SOURCE-PUBLICATION)¹⁴

The treaty after World War I brought about a rather unique situation for the Byzantine Catholic communities remained within the new borders. Before the Treaty of Trianon great number (11% of the whole population), extensive church administration (one archdiocese and eight dioceses) and ethnic diversity (Ruthenians, Romanians, Slovaks, Hungarians) characterized the Byzantine Rite Catholics. However, after 1920 the rate of the Greek Catholics reduced to 2.2% and there remained only one Episcopal see remained within the new borders, which gathered parishes of mainly Hungarian language and identity.

This change took the involved ones as well as the surrounding majority society by surprise. The period between the two world wars was about seeking ways and means for the Hungarian Greek Catholics, which was made more difficult by the distrust and suspicion – based on the long established stereotypes that were strengthened by the shock of Trianon – of the majority society in “secular” as well as in church respect.

Our source-publication presents the details of an examination opened by the Holy See of a seemingly insignificant case, which was related to an especially delicate question in the given era, the question of the liturgical language. The methods used during the examination, the presuppositions, the formulation of the persons and the overall picture of the examination illustrate well the unique situation of the Hungarian Greek Catholics.

TAMÁS VÉGHSEŐ

¹⁴ See pp. 377–394.

THE ATTEMPT OF THE “CLERICAL REACTION” TO ESTABLISH THE
ACADEMY OF SAINT STEPHEN IN EMIGRATION¹⁵

The clerical emigration in Rome, which was often called the “clerical reaction” by the followers of the Communist government, aroused the state security’s interest already in the early 1950s. It is not by chance, since they served the most information to the “biggest espionage centre”, the Vatican on the affairs of the Hungarian Church, moreover, they put great efforts to realize their political aims in various organizations. One of the outcomes of their efforts is the establishment of the Hungarian Catholic and Scientific Academy, which desired to represent the hindered (by the State Office for Church Affairs) and then suppressed Academy of Saint Stephen in Hungary. The presentation of the Academy – the circumstances of its establishment, the difficulties of its survival, the analysis of its significance with a view to the Hungarian intelligence – wishes to be a contribution to the history of the emigrational organizations.

LILLA FEHÉR

SUMMARY

This volume of studies is an important phase of the Vatican-Hungarian historical series, *Collectanea Vaticana Hungariae* (CVH) founded in the Péter Pázmány Catholic University (PPCU) in 2004. Like the previous volume (CVH I/8, with a similar main title of *Magyarország és a római Szentszék – Hungary and the Holy See of Rome*), it desires to give a scientific plan to the forthcoming five years. The majority of the studies in the volume edited in 2012 projected the important results of the just ending five-year-long period of the Hungarian Academy of Sciences (HAS) ‘Impetus-program’ in the form of a pre-study. This work likewise desires to serve the HAS-PPCU Vilmos Fraknoi Vatican Historical Research Group, which continues *alter idem* the researches of the Impetus project. The close connection is clear; while the symposium¹⁶ – being the basis of the volume – was organized by the Impetus Research Institute to introduce its re-

¹⁵ See pp. 395–407.

¹⁶ *Kultúra- és tudományköziség. Magyarságtudomány a 21. században* (VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus) [Culture and Interscience. Hungarology in the 21st Century (VIIIth Hungarology Congress)], Pécs August 22–27, 2016. The symposium of the “Hungarian Research in the Vatican in the 21st Century” had the most lecturers in the Congress organized in the hall of the University of Pécs by the Impetus Research Group on 23 August. The event was supported by the PPCU (KAP 16-71042-1.1 KP). The programme and its details: <http://institutumfraknoi.hu/archivum/2016> (August 23, 2016).

search group and to outline its scientific perspectives, the lectures-turned-studies already represent the first, introductory publication of the Fraknói-Research Group.

The Hungarian Academy of Sciences had already taken a significant move to restore the Roman intellectual and institutional legacy of its former secretary-general, Vilmos Fraknói by establishing the HAS-PPCU 'Impetus' Research Group, which focused on the research in the Vatican. The initiation of the Fraknói-Research Group – at present within the framework of the state-subsidized research program in the Pázmány Péter Catholic University – is the acknowledgement of the previous years' results and the realization of the huge opportunities of the historical research in the Vatican. With its foundation, the Academy revived the existence of the Hungarian historical research in the Vatican after seventy years; in 1948, on the eve of the Communist takeover, the Committee of the Hungarian Institute of History in Rome was terminated by treading the academic independence.

The chronological and thematic order of the volume's writings clearly outlines the planned focus and direction of the Fraknói-Research Group's researches. While the appearance of the Anjou era is new, the analysis of the late Middle Ages – the cameraltic documents and the utilization of the supplications – has already been paid special attention. The exploration of the tithe collectors' work has already started in the *Monumenta Vaticana Hungariae*. This time, the consequences of the expansion of the Islam – which is related to the recent common talk – are discussed on the basis of the requests lodged to the Curia. The introduction of the Roman presence of the persons from the diocese of Győr both elaborates the various curial sources – as well as the documents found in Hungarian places – and presents a useful methodological example for the diocese-history, too. The analysis of the place of Hungary in the ceremonial hierarchy of the papal court belongs to the domain of the court-researches that excited undiminished international interest.

The plan of the complete exploration, publication and a more thorough analysis of the sources related to György Fráter's trial desires to settle the long-standing debt of the Hungarian historiography. This is also true for the project of the research group focusing on the early modern period, as well as the methodical exploitation of the verbals of the canonical examinations, which are dealt with by two studies regarding the seventeenth and eighteenth century. The rich sources of the Jesuits from the early seventeenth century and the diplomatic correspondence of the nunciature of Vienna from the late seventeenth century occur. The missions of the Propaganda Congregation do not belong to the profile of the Fraknói-Research Group. The extremely valuable monograph of Ferenc Galla on the apostolic missions in the territories under Turkish rule is the last important chapter of the preservation of the manuscripts stranded in the drawer due to adverse circumstances of the twentieth century.

The third focus is on the twentieth century, beside the late Middle Ages and the early modern period. Until the documents of the pontificate of Pius XII (1939–1958) are classified, the period between the two world wars is in the centre. Apart from the problems of the consolidation of the Hungarian Greek Catholics after the Treaty of Trianon, the question of the right of patronage and the special documentary value of the restored *ad limina* reports – and their examination on the nunciature – are presented to show the directions and opportunities of the historical acquaintance in the Vatican source collection. One phase of the history of the Roman emigration after 1945 is revealed on the basis of the documents of the Saint Stephen House's archives.

Similarly to the publication edited five years ago, this volume embraces the writings of church history of the newly graduated pupils of the Catholic University as well as the more expert historian and theologian authors. This project is a natural collaboration with the work of the Church History Research Team of the Pázmány Péter Catholic University, founded back in 2009 along with the intention of Cardinal PÉTER ERDŐ, the founding rector. The PPCU Church History Research Team remains to be an important reference also for the Fraknói-Research Group similarly to the Impetus-period. Its president, *Mons.* Professor JÓZSEF TÖRÖK, is assisting our work in the future as a senior researcher and advisor. His assistance is extremely wide-ranging; it covers also the thorough proof-reading and corrections of the CVH volumes that ended certain programmes of research. An important element of the integration with the PPCU Church History Research Team is the proceeding elaboration of the *Formularium secundum modum et stilum alme ecclesie Strigoniensis*, known as the Codex Nyási, within the framework of the so-called KAP-project. However, the codex contains valuable Rome-related data; its dimensions have some significance beyond the above mentioned frameworks of the Hungarian historical research in the Vatican.

PÉTER TUSOR

Translated by ÁGNES PALOTAI